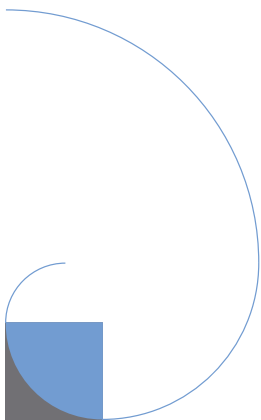
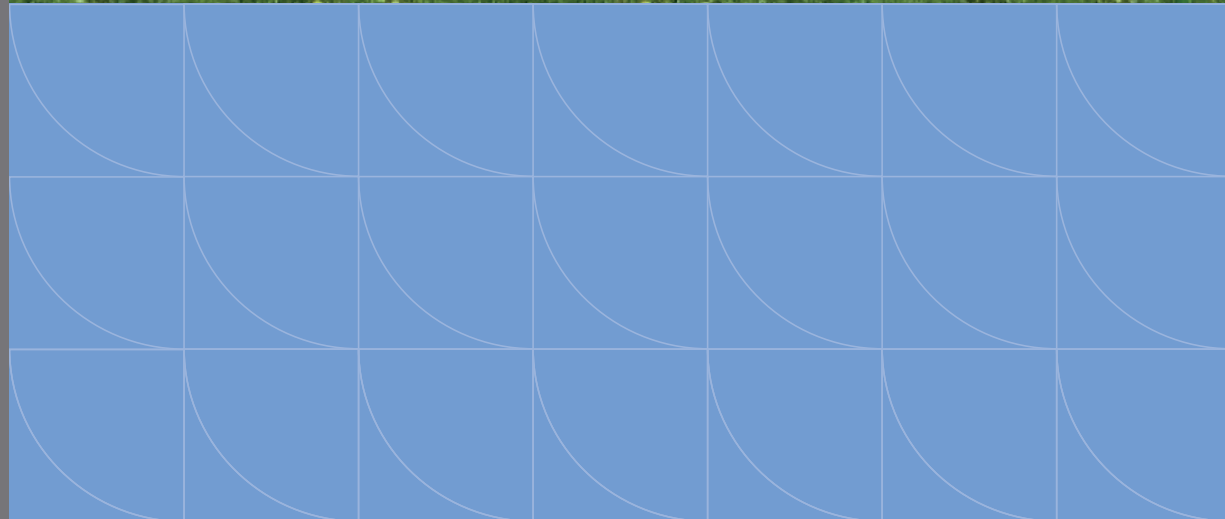

Quickscan Gemeente Nunspeet

QuickScan cultuurhistorische waarden
en landschapsanalyse

Augustus 2011

GELDERS GENOOTSCHAP

COLOFON

Nunspeet

QuickScan cultuurhistorische waarden en landschapsanalyse

Gelders Genootschap

In opdracht van gemeente Nunspeet

Augustus 2011

Titel Nunspeet / QuickScan cultuurhistorische waarden en landschapsanalyse

Projectnummer CH-NUN-04

Opdrachtgever gemeente Nunspeet (contactpersoon dhr. A. Dickhof)

Auteur E.F.M. van Winden MSc MA, m.m.v. drs. J. Westerman

Fotografie Gelders Genootschap

Cartografie C. van Oorschot

INHOUD

1	Inleiding	04
2	Het oude Nunspeet	06
3	Type cultuurlandschappen	13
3.1	Inleiding	13
3.2	Het oude kustgebied	16
3.2.1	Strandwallen	16
3.2.2	Laagland	18
3.2.3	Oude bouwlanden – Rug van Wessinge	20
3.3	Overgangszone	22
3.3.1	Tussenzone	22
3.3.2	Oude bouwlanden – Gordel	24
3.4	Het zandgebied	26
3.4.1	Stuifzand	26
3.4.2	Heide	28
3.4.3	Oude bouwlanden – enclaves	30
3.4.4	Jonge heideontginning	32
3.4.5	Oud bos	34
3.4.6	Jong bos	36
4	Waardevolle ensembles – dubbelbestemmingen	39
5	Waardevolle karakteristieke panden	59
6	Kaart met begrenzing Cultuurhistorisch waardevolle gebieden en plekken	74
7	Aanbevelingen	77
8	Bronnen	85

1. INLEIDING

1.1 INLEIDING

Gemeente Nunspeet werkt aan een nieuw bestemmingsplan buitengebied. In dit bestemmingsplan wil de gemeente cultuurhistorische waarden opnemen. Deze ambitie sluit goed aan bij het actuele gedachtegoed van de modernisering van de Monumentenzorg (MoMo). De vernieuwde monumentenzorg pleit ervoor om naast de bescherming van objecten, ook borging en ontwikkelingsmogelijkheden te bieden aan cultuurhistorische waarden, door gebruik te maken van de instrumenten binnen de ruimtelijke ordening. In andere woorden wordt geprobeerd om met behulp van bestemmingsplannen en structuurvisies cultuurhistorische waarden te verankeren en versterken, wanneer dit meer ruimtelijke kwaliteit oplevert. De MoMo is een traject. Concreet heeft de modernisering een doorwerking in Bro (Besluit ruimtelijke ordening 3.6.1.lid 2).

1.2 CULTUURHISTORIE IN DE RUIMTELIJKE ORDENING

De veranderingen die doorgevoerd worden met de inwerkingtreding van het nieuwe Bro hebben betrekking op de verplichting aan de opstellers en vaststellers van bestemmingsplannen om breder te kijken dan de archeologie. Vanaf 2012 is het de bedoeling dat ook historische (stede)bouwkunde en historische geografie meegenomen worden in de belangenafweging. Het gaat dan niet alleen om beschermde, maar ook om andere waardevolle objecten en structuren.

De ruimtelijke ordening biedt meerdere mogelijkheden om cultuurhistorisch erfgoed op te nemen. Sommige maatregelen zijn verplicht, andere worden overgelaten aan de gemeente die zelf regels in de erfgoedverordening opneemt. Twee beleidsdocumenten waarin cultuurhistorische waarden geïntegreerd kunnen worden zijn de structuurvisie en het bestemmingsplan.

Erfgoed in het bestemmingsplan

Een bestemmingsplan heeft twee functies; 1) om dat wat er is vast te leggen en te beheren en 2) om een nieuwe ontwikkeling mogelijk te maken en daar kaders voor aan te geven. Voor erfgoed gelden drie verplichtingen als het gaat om integratie in het bestemmingsplan. Ten eerste zal in de toelichting een *beschrijving* opgenomen moeten worden waarin beschreven staat hoe de gemeente met de archeologische waarden en met de te verwachten monumenten omgaat in het gebied. Ten tweede moeten de *beschermde stads- en dorpsgezichten* op de verbeelding (kaart), in de toelichting en in de planregels opgenomen en beschreven worden. Ten derde zal wanneer dat nodig is, een omgevingsvergunningstelsel voor aanlegactiviteiten moeten worden opgenomen in de planregels als het gaat om bodemingrepen. In het bestemmingsplan moet worden aangegeven voor welke ingrepen een *omgevingsvergunning* verplicht is.

Erfgoed in de structuurvisie

Een ruimtelijke vertaling van het gemeentelijk erfgoedbeleid kan onderdeel zijn van een structuurvisie. Een bestemmingsplan dient te

voldoen aan de richting die de structuurvisie aangeeft. Dit is ook een mogelijkheid om erfgoedbeleid te laten doorwerken in de omgeving.

1.3 OPDRACHT

De opdracht vanuit gemeente Nunspeet bestaat uit drie onderdelen:

1. Verfijnen van dubbelbestemmingen (cultuurhistorie), als precisering van een voorstel voor een indeling van gemeente Nunspeet in cultuurlandschappen
2. Opstellen lijst van waardevolle ensembles
3. Opstellen van een lijst met cultuurhistorisch waardevolle gebouwen, waarvan de hoofdvorm bewaard moet blijven

Het eindresultaat bestaat uit een rapport met kaart en een lijst met objecten. Het rapport is gebaseerd op de drie onderdelen van de opdracht: cultuurlandschapstypering, karakteristieke groepen gebouwen en karakteristieke gebouwen.

1.4 WERKWIJZE

Cultuurhistorische waarden bestaan ruimtelijk gezien uit objecten & elementen, structuren en vlakken (terreinen). Kortom, het gaat niet alleen om landschapstypen, maar ook om bijvoorbeeld oude verbindingswegen en gebouwen. Alle onderdelen vormen in samenhang met elkaar het karakter van een gebied. Om die specifieke eigenheid te kunnen beschrijven is het van belang om een inventarisatie uit te voeren van cultuurhistorische waarden, vanuit cultuurlandschappelijk perspectief. Welke cultuurlandschappen bevinden zich in Nunspeet? En wat zijn de kenmerken van dat type?

Welke gebouwen komen daar voor? Hoe zien de wegen en het landschap er uit?

Om zoveel mogelijk gebruik te maken van gebiedskennis, is ervoor gekozen om samen te werken met een klankbordgroep, bestaande uit inwoners van Nunspeet. De leden zijn lid van oudheidkundige verenigingen of landschapsverenigingen, of werkzaam bij het lokale archief. Ook is contact gelegd met de regio-archeoloog van de regio Noord-Veluwe. Daarnaast wordt afgestemd met de monumentencommissie van Nunspeet. Het proces is als volgt ingericht:

1. Kennismaking, samenstelling klankbordgroep en procesafspraken.
2. Voorstel indeling in cultuurlandschappen met eerste feedbackronde
3. Veldwerk historisch geograaf + architectuurhistoricus
4. Voorstel aan de gemeente voor een lijst met waardevolle gebouwen
5. Tweede feedbackronde op bijgewerkte kaart cultuurlandschappen
6. Vraagronde waardevolle ensembles klankbordgroep
7. Rapportage/toelichting op de kaart

1.5 LEESWIJZER

De toelichting op het cultuurhistorische verhaal en de bijbehorende sporen en waarden is van groot naar klein beschreven. Het verhaal begint met een uiteenzetting van 'Oud Nunspeet'. Hierin komt de landschappelijke ontstaansgeschiedenis aan de orde,

gevolgd door de ontwikkelingen door de tijd heen. Uit deze grote context komt een aantal tijdslagen naar voren. In elke tijdlaag zijn gebeurtenissen voorgekomen die hun sporen hebben achtergelaten in het Nunspeetse landschap. Die sporen herinneren ons aan een onderdeel en periode uit de geschiedenis van dit gebied. Ze kunnen gezien worden als ingrediënten van het grotere verhaal.

Hoofdstuk drie verdeelt het gemeentelijk grondgebied in drie hoofdlandscapstypen, die weer verdeeld worden in sublandscapstypen. Bij elk type worden de specifieke kenmerken beschreven waaraan het type te herkennen is.

Hoofdstuk vier gaat nog een stap verder. In Nunspeet komen plekken voor waarin de sporen uit de geschiedenis zichtbaar zijn. Tegelijkertijd bevatten zij ruimtelijke kwaliteit. Deze gebieden noemen we waardevolle ensembles. Zij worden als het ware genomineerd voor meer aandacht – bescherming – in de ruimtelijke plannen, bijvoorbeeld door deze gebieden een dubbelbestemming te geven. Het gaat hier om gebieden die verbonden zijn met zowel de ontginningsgeschiedenis als om thematische ontwikkelingen die karakteristiek zijn voor Nunspeet. Een voorbeeld hiervan zijn de middeleeuwse enken, maar ook bijvoorbeeld recreatiepark de Paasheuvel.

Hoofdstuk vijf gaat opnieuw een stap de diepte in. We komen nu bij specifieke gebouwen of elementen die karakteristiek zijn voor Nunspeet en die nog geen bescherming hebben gekregen.

Het gaat hier om een beperkte inventarisatie, gerelateerd aan de eerder genoemde landschapstypen en tijdslagen. Ze hebben in deze QuickScan nog vooral een voorbeeldfunctie.

In hoofdstuk zes is een kaart met typen cultuurlandschappen en waardevolle ensembles opgenomen.

Gaandeweg de uitvoering van deze QuickScan zijn ontdekkingen gedaan die nader onderzoek behoeven. De conclusies en aanbevelingen zijn beschreven in hoofdstuk zeven.

2. HET OUDE NUNSPEET

2.1 INLEIDING

Om het huidige landschap te begrijpen, is een duik in de geschiedenis van Nunspeet noodzakelijk. In dit hoofdstuk wordt in grote stappen door de tijd, het ontstaan van Nunspeet uitgelegd. Het verhaal bevat de context van de bijzondere plekken die in de volgende hoofdstukken worden beschreven.

Het verhaal begint met de vorming van het land. Daarna wordt beschreven hoe de mens zijn intrede deed en veranderingen aanbracht in het landschap. Uiteindelijk wordt het verhaal samengevat in een aantal tijdlagen die garant staan voor belangrijke ontwikkelingen die Nunspeet karakter hebben gegeven.

2.2 DE VORMING VAN HET LAND

Het meest kenmerkende aan het Nunspeetse landschap is de overgang van laag kustgebied in het westen naar de hoge stuwwallen van de Veluwe in het oosten. Dit landschap is ontstaan in de periode dat ijs vanuit Scandinavië doordrong tot Midden-Nederland. De koude periode waarin dit gebeurde wordt het Saalien genoemd (238.000 tot 128.000 jaar geleden). Het ijs drong in de zand- en grindafzettingen die de Rijn en de Maas eerder hadden afgezet in Midden-Nederland. Waar de gletsjertongen wegsmolten kwamen het dal van de Leuvenumse beek en het IJsseldal te liggen. Het smelten had verder tot gevolg dat door erosie

zand versleept werd. Hierdoor werden laagten weer opgevuld. De minder gevoelige grind- en leembanken bleven als hogere ruggen in het landschap liggen. Na het Saalien volgden nog vele perioden met extreme koude tot subtropische temperaturen.

Momenteel leven we in het geologische tijdvak Holoceen. Het Holoceen begon rond 9700 v. Chr. Door een warme en vochtige luchtstroom werd het klimaat aangenamer. Het land raakte begroeid met berken, wilgen en dennen, gevolgd door de hazelaar, eik en andere loofbomen. De begroeiing zorgde er voor dat een einde kwam aan de erosie en de veranderingen in het reliëf.

Met het warmer worden steeg zowel de zeespiegel als de grondwaterstand. Hierdoor werd het achterland tussen de zee en de Veluwe steeds natter. Het gevolg hiervan was dat er grote veenmoerassen ontstonden ten noordwesten van de Veluwe. Tussen Bergen aan zee en de Veluwe lag ook een groot merencomplex met aan de randen veengebieden. Het complex werd door de Romeinen het Flevus Lacum (Flevomeer) genoemd. Vanaf de jaartelling brak onder invloed van stormvloeden, de zee steeds vaker door tot het Flevomeer. Het meer verbreedde zich en veranderde in een brak meer. Dit meer werd vanaf de middeleeuwen 'Almere' genoemd. In de 12de en 13de eeuw volgden een aantal stormrampen elkaar op. De stormen woedden zo hevig dat een beschermende duinenrij tussen Texel en Callantsoog wegsloeg. De zee drong door en het Almere groeide uit tot de Zuiderzee. De zee liet zand en klei achter aan de kust. In 1932 werd met de aanleg van de Afsluitdijk, de Zuiderzee afgedamd. Het zout verdween en het water wordt sindsdien IJsselmeer genoemd.

Afbeelding 2.1

Geomorfologie (landschapsvorming) van Nunspeet

Op de kaart is met donkerroze aangegeven waar de hogere stuwwallen liggen. Drie stuwwalgebieden bevinden zich in de hoek ten zuidoosten van Vierhouten en ten oosten van Elspeet, ten zuidoosten van Nunspeet en ten zuidwesten van Nunspeet. Langs de stuwwallen liggen smeltwaterterrassen en smeltwaterglooiingen. Als anders in het landschap liggen droge beekdalen, zoals bij Elspeet en Vierhouten. Blijkbaar stroomde hier het water van de hogere wallen naar lagere vlaktes.

Wat meer naar het noorden en tussen de stuwwallen door ligt het dekzandgebied met verspreid voorkomende opgewaaide dekzandruggen en landduinen.

Aan de voormalige Zuiderzeekust komen strandwallen en getijdeafzettingen voor. FFMet lichtgroen is een dekzandvlakte aangegeven waarover veen of overstromingsmateriaal is komen te liggen. Dit is het zogenaamde 'laagland'. Ook in het laagland komen zandruggen voor. Een opvallend voorbeeld in de gemeente Nunspeet is de Rug van Wessinge, die zich uitstrekt ten noordwesten van Nunspeet. De verhoging van het land is met het oog goed te zien in het lage kustland. De paarse vlakten in het laagland zijn ontgonnen veenvlaktes met klei of zand.

2.3 BEWONING EN DE GROEI VAN NEDERZETTINGEN

De mens bracht geleidelijk veranderingen aan in het landschap. De oudste vondsten van menselijk gebruik zijn aangetroffen aan de oever van een oude beekloop bij Elspeet, de 'Droge Beek'. De sporen dateren van net voor het aanbreken van het Holoceen (ca. 12.000 jaar geleden). Het klimaat was nog vergelijkbaar met dat van een toendralandschap. Mensen trokken op zoek naar voedsel door het land en lieten sporen achter. Bij de Droge beek zijn vuurstenen werktuigen gevonden van rendierjagers. In de omgeving van Elspeet zijn ook vondsten gedaan van jagers uit een jongere periode. De mensen kozen voor de aanleg van kampen bij voorkeur de hoger gelegen plekken bij water. Het Beekhuizer en Hulshorsterzand, die beide in de bovenloop van de Staverdense beek liggen, waren bijvoorbeeld aantrekkelijke verblijfsplaatsen.

Blijvende veranderingen in het landschap kwamen op gang toen de mensen zich gingen vestigen voor langere tijd. Dit had te maken met de aanleg van akkers. De eerste 'boeren' in gemeente Nunspeet vallen onder de 'hunebedbouwers' of 'Trechterbekercultuur' (3400-2800 v. Chr.). Bij gebrek aan grote veldkeien begroeven de mensen hun overledenen hier in grafkuilen. De Trechterbekers woonden het liefste bij de bovenloop van beken, waar water voorradig was en bij goed te gebruiken hogere zandgronden. Bij Elspeet lagen vier beekdalen die voldeden aan deze eisen. Zichtbare overblijfselen van menselijk handelen uit dit tijdvak zijn de grafheuvels. Dit zijn grafkuilen die afgedekt zijn met zand en plaggen. Het begraven van doden op deze manier heeft 2000 jaar geduurd. Op de Veluwe komen ca. 670 grafheuvels voor, waarvan er ongeveer 50 liggen in gemeente Nunspeet.

Langdurige bewoning

De landbouw ontwikkelde zich gestaag. Nazaten van de eerste vaste bewoners bleven op dezelfde plek wonen. Dit is te merken aan de vele grafheuvels die voorkomen op hooggelegen plekken, langs oude wegen en op plaatsen waar beken werden overgestoken. Clusters van grafheuvels liggen in het Vierhouterbos, Elspeterbos en ten noordwesten van Elspeet. Behalve de grafheuvels, zijn ook andere sporen teruggevonden van de vroege landbouwers in gemeente Nunspeet. In 2009 kwamen ten zuidwesten van Elspeet de contouren tevoorschijn van een boerderij uit de Bronstijd. Het gebouw dateert uit 3300-3200 jaar geleden en bestond uit drie delen, verdeeld over een oppervlak met een lengte van 26 meter. Op hetzelfde terrein is een huisplattegrond gevonden uit 300-200 v. Chr. Het is aannemelijk dat Elspeet ontstaan is vanuit deze plek. Bij de Schotkamp zijn sporen gevonden van een akkercomplex uit de IJzertijd (ca. 800 v. Chr. tot het begin van de jaartelling), een zogeheten 'Celtic Field'. De akkers bestonden uit kleine vierkante en rechthoekige percelen, omgeven door aarden wallen. De veldjes werden gebruikt als akker, maar ook als weide en erf. Archeologie maakt ons duidelijk dat bewoning en landgebruik al voorkwam rond Elspeet en Vierhouten voor de middeleeuwen.

De eerste nederzettingen op de zandgronden

Vanaf de vroege middeleeuwen (500 – 1000) begon het landschap zichtbaar te veranderen. In de vroege middeleeuwen waren de nederzettingen waarschijnlijk nog niet meer dan verspreid, maar bij elkaar liggende boerderijen. Via zandwegen bereikte men elkaar, maar ook de bossen en heidevelden. De bossen waren eerst nog in grote oppervlakten aanwezig. Het bosareaal slonk echter aanzienlijk met de toename van bewoning.

Hout werd gekapt om plaats te maken voor akkers, maar ook omdat men bouw materiaal en brandstof nodig had. Het bos veranderde eerst in heide. De heide was om twee redenen van belang in het landbouwsysteem dat lange tijd toegepast werd op de Veluwe. Het werd in de eerste plaats gebruikt voor het weiden van schapen. Ten tweede kon men de heideplaggen afsteken. De plaggen, vermengd met mest, waren zeer geschikt om akkers vruchtbaarder te maken. Het is niet moeilijk voor te stellen, dat het onderliggende zand als gevolg van overbewerking steeds meer vat kreeg op het land. Grote stuifzandgebieden waren het gevolg. Het Hulshorster- en Beekhuizerzand zijn hier overblijfselen van. Om het zand te weren, werden wildwallen aangelegd. Dit zijn wallen van aarde met daarop gevlochten hekwerk of ze werden beplant met doornige planten. De benaming heeft overigens te maken met het tweeledige doel. De wallen beschermden de gewassen tegen het wild dat vrij rondliep op de Veluwe. Bij Elspeet zijn hier nog resten van te vinden.

Nederzettingen, buurtschappen en dorpen

Elspeet groeide door de eeuwen heen geleidelijk uit tussen en rond de oude verspreid liggende boerderijen op rand van de stuwwal. In de late middeleeuwen werd een kerk gebouwd in Elspeet. De omgeving van de kerk trok bebouwing aan, waardoor het dorp verdichtte. Het dorp groeide niet zoals Nunspeet dat wel deed. Nunspeet lag strategisch in een gunstiger gebied met verbindingen naar Harderwijk en Elburg. Dit zorgde voor de vestiging van ambachtslieden en herbergen. De dorpskern van Nunspeet valt buiten deze snelle inventarisatie. In grote lijnen valt te vermelden dat het aannemelijk is dat Nunspeet net als Hulshorst en andere plaatsen op de gordel van oude bouwlanden

is ontstaan in de volle middeleeuwen, omstreeks de 12de eeuw. Het oude deel van Nunspeet ligt tussen de Dorpsstraat, Laan, Brinkersweg en Marktstraat. Dit gebied behoorde tot de kerk, die al in het begin van de 14de eeuw werd genoemd in bronnen. Later is de bebouwing gegroeid langs de Dorpsstraat. Het was lange tijd geen grote nederzetting. In 1700 telde Nunspeet ca. zestien huizen. Vierhouten kreeg geen eigen kerk. De nederzetting bleef bestaan uit verspreid liggende agrarische bebouwing.

Gordel van oude bouwlanden

Aan de rand van het oude hogere zandlandschap, ligt een gordel van oude bouwlanden (enken). De gordel ligt als een lange strook op de noordwestelijke Veluwezoom. Op de gordel liggen Hulshorst en Nunspeet. De strook strekt zich buiten de gemeentegrenzen verder uit richting gemeente Harderwijk en gemeente Elburg. In Hulshorst zijn sporen gevonden van bewoning in de 11de en 12de eeuw. Dit past in de algemene ontstaansgeschiedenis van oude bouwlanden op de rand van hoge zandgronden zoals de Veluwe. De wegen van waar de ingebruikname van het land begon waren de Oudeweg, Harderwijkerweg en Hullerweg. Ten zuiden van deze wegen werden de woeste gronden in stroken verdeeld en ontgonnen. Bij Hulshorst waren de stroken 110 tot 250 meter breed en 400 tot 500 meter lang. Ze werden afgescheiden door houtwallen. De strookvormige bouwlanden worden strookkampen genoemd. Naast de stroken komen ook blokvormige kampen of kavels voor. Ten zuiden van de strookverkeveling ligt de Klarenweg. Daar ligt de scheiding tussen de vroegere huiserven met strookkampen en de enken (grote open bouwlandcomplexen). Een aantal enken – Jan Nukkenenk, Vlakkenenk en Oosterenk

– is later onderverdeeld in stroken. Uit bronnen is bekend dat de 'enken' voor 1500 in gebruik waren. In die tijd schreef men ook over het land op de zoom naar het zand. (RAAP, P. 51). Op de overgang van het cultuurland naar de woeste grond, lag een wildwal. De oude bouwlanden zijn door de eeuwen heen opgehoogd met plaggen, huisafval en mest. Deze laag wordt ook wel 'bouwlanddek' genoemd. Bij Nunspeet lag een groot open bouwlandcomplex of 'enk'. De enk was verdeeld in blokken die weer opgesplitst waren in stroken.

Het lage kustgebied

Tussen de voormalige Zuiderzeekust met laagland en de gordel met oude bouwlanden (strookkampen en enken) ligt een tussenzone. Dit 'slagenlandschap' ligt op de overgang van nat naar droog gebied. Het type landschap kenmerkt zich door hoevestroken van ca. 600 meter lang en 75 tot 175 meter breed. Bij Hulshorst begint het slagenlandschap ten noorden van de Bovenweg. De achtergrens ligt bij de gegraven waterloop 'De Slenke'. Het land was zeer waarschijnlijk al in gebruik genomen voordat het systematisch in stroken werd verdeeld. Dit vermoeden is afkomstig van het voorkomen van afwijkende verkevelingen bij oude herengoederen zoals de hofsteden Klarenbeek en Vinkersgoed. De goederen die behoorden tot de hertog van Gelre waren daar al in de volle middeleeuwen (ca. 1250). Het westelijk deel van het slagenlandschap is door blokverkeveling anders van karakter dan het oostelijke deel.

Achter de strandwallen van de voormalige Zuiderzee ligt het laagland. In dit gebied komen zowel planmatige blokvormige kavels voor als onregelmatige blokverkeveling. Bij Hulshorst ligt een gebied dat van oudsher gebruikt werd

als broekgebied (Hierderbroek). Uit bronnen is bekend dat dit gebied in 1335 werd verdeeld onder toezien oog van Harderwijk. Het gebied buiten het broek, kende wat bewoning op de strandwallen, dekzandkoppes of opgeworpen hoogtes (pollen). Een voorbeeld van een nederzetting op hoogten langs de kust is Hoophuizen. Daar lagen de erven Kollert en De Pol. Door het laagland stromen kronkelige beekjes van de Veluwe naar de voormalige Zuiderzee. Aan de rand van de kust komt onregelmatige blokverkeveling voor. In het laagland ligt een zandrug; de zogenaamde Rug van 'Wessinghe'. De rug is vermoedelijk al in de middeleeuwen in gebruik genomen. De rug eindigt bij Bijssel. Bijssel was een bisschoppelijk horig goed, dat behoorde tot het Hof te Averhoff bij Hattem. Het goed wordt in 1424 genoemd in bronnen. Het bestond toen vermoedelijk al geruime tijd.

2.4 IN GROTE LIJNEN

Nunspeet bestaat in grote lijnen uit drie gebieden: het lage kustgebied, de overgangszone en het hoge zandgebied. Langs de voormalige kust is het open en vlak. Bewoning is vrij recentelijk. Op de overgangszone bevinden zich van oudsher de oudere bouwlanden met oudere bebouwing. Vermoedelijk is de rand van de Veluwe in gebruik genomen in de volle middeleeuwen (11de – 12de eeuw). Het hoge zandgebied is het eerst bewoond geraakt, maar door de ontbossing die met het landgebruik gepaard ging, raakte het land bedolven onder stuifzanden en arme heidegronden. Bij Elspeet en Vierhouten liggen restanten van prehistorische bewoning.

In grote lijnen kan gezegd worden dat de mens in de loop der eeuwen van hoog naar laag trok. Deze rode draad is door de sporen die mensen in bepaalde perioden achterlieten, te herkennen in het

landschap. Die sporen hebben Nunspeet karakter gegeven. Perioden of historische lagen waarin belangrijke ruimtelijke ontwikkelingen plaatsvonden zijn voor Nunspeet:

- Prehistorie: grafheuvels en vondsten van bewoning op de hoge zandgronden
- Agrarische ontginning in de middeleeuwen: enken/ bouwlanden, hoevestroken
- Landgoederen en stuifzanden in de nieuwe tijd (1500-1850)
- Ontsluiting en ontwikkeling (1850-1950): productiebossen, spoorweg, straatweg, zorginstellingen, militaire terreinen, recreatie, jonge heideontginning
- Schaalvergroting en uitbreiding (20ste eeuw): ruilverkaveling, verdwijnen van houtsingels en houtwallen, intensieve veehouderij, grote stallen, woonwijken.

Als de gemeente Nunspeet haar eigenheid wil versterken zal zij zorg moeten dragen voor de waardevolle overblijfselen uit de verschillende ontwikkelingsfasen. Samen vertellen zij een verhaal: het verhaal van oud Nunspeet. Vanuit die wortels kan zij verder groeien naar het Nunspeet van de toekomst.

Afb. 2.2 Twee grafheuvels aan de Molenbergweg bij Elspeet

3. TYPE CULTUUR- LANDSCHAPPEN

3.1 INLEIDING

Op grote schaal valt het landschap in gemeente Nunspeet in te delen in het oude kustgebied van de Zuiderzee in het westen, het overgangsgebied van de lage kust naar de hoge Veluwe en het hoge zandgebied van de Veluwe in het oosten.

Op kleinere schaal valt het landschap verder onder te verdelen in deellandschappen met eigen karakteristieke kenmerken. Zo bestaat er een zichtbaar verschil tussen de reliëfrijke strandwallen en het vlakke zeepoldergebied, terwijl ze beide onderdeel zijn van het oude kustgebied. In dit hoofdstuk is gestreefd naar een indeling die gebaseerd is op de kenmerken van het gebied die typerend en onderscheidend zijn van andere gebieden. Die typische kenmerken hebben meestal een rol gespeeld in de cultuurhistorie. Het gebruik van het land heeft het gebied vervolgens nog sterker een eigen karakter gegeven.

In dit hoofdstuk wordt van elke categorie een omschrijving gegeven. Puntsgewijs volgen de kenmerken waaraan het type landschap te herkennen is. Vervolgens is aangegeven welke specifieke plek in dit gebied waardevol is. Bij de waardering is gelet op herkenbaarheid van het landschapstype, gaafheid, samenhang met de bebouwing, authenticiteit en zeldzaamheid. In andere woorden, is het belangrijk dat op die plek de geschiedenis leesbaar is. Tenslotte wordt per type kernachtig weergegeven welke de kernkwaliteiten zijn die aandacht verdienen in het ruimtelijke orderingsbeleid. Het doel hierbij is te komen tot beleid dat landschapsversterkend werkt. Daarmee wordt op lange termijn aan de kwaliteit van de omgeving en de herkenbaarheid van de geschiedenis van de omgeving gewerkt.

Hieraan dient te worden toegevoegd dat uitzonderingen op het overheersende beeld vanuit cultuurhistorisch oogpunt lang niet altijd verstorend zijn. Een goed voorbeeld hiervan is een open plek in het bos. Deze kan vanwege zijn geschiedenis van grote cultuurhistorische waarde zijn. Een prominent voorbeeld daarvan is het Soerel. In zulke gevallen is aanvullend (historisch) onderzoek nodig om de cultuurhistorische kwaliteit van deze uitzondering te kunnen beoordelen. Aan de hand van de uitkomsten kan dan bepaald worden of dit 'uitzonderingsbeeld' gehandhaafd dient te worden of juist een correctie verdient.

HET OUDE KUSTGEBIED

Strandwallen

Randmeerkust

Dekzandrug –Rug van Wessinge

OVERGANGSZONE

Slagenlandschap

Oude bouwlanden-gordel

ZANDGEBIED

Stuifzand

Heide

Oud bos

Oude bouwlanden-enclaves

Jonge heideontginningen

Jong bos

3.2 HET OUDE KUSTGEBIED

Het oude kustgebied bestaat uit strandwallen, zandruggen, landduinen en huispollen in een uitgestrekt open weidegebied.

3.2.1 STRANDWALLEN

Plaatsomschrijving

De strandwallen zijn een tastbaar overblijfsel van de aanwezigheid van de Zuiderzee. Voorheen bevonden zich langs de kust havens, zoals ook Harderwijk en Elburg Zuiderzeehavens kenden. De bewoners van het kustgebied hadden in het verleden regelmatig te maken met stormschade. Een groot deel van de bevolking van Hoophuizen is om die reden vertrokken.

De strandwallen zijn tegenwoordig niet overal zichtbaar. Op een aantal plaatsen is in het verleden de duinenrij zelfs afgegraven in het kader van de werkverschaffing. Met het zand werd nieuw land aangewonnen. Op een aantal plaatsen is een flauwe verhoging en glooiing in het landschap te zien langs het water. Ook aan de droogte bestendige begroeiing is te zien dat de het hier om een kleinschalig duingebied gaat. Overigens is deze vegetatie plaatselijk gecombineerd met begroeiing die voorkwam in de lager gelegen strandvlakte die aan de zee lag. In de 20ste eeuw zijn op de strandwallen campings gevestigd met surfstranden. Op de recreatieterreinen De Oude Pol en Polsmaten zijn nog bouwwerken te vinden die herinneren aan de tijd van strandpaviljoens aan zee. De recreatiebedrijven trokken naar dit gebied rond 1900.

Kenmerken

- Zand
- Glooiend
- Duin- en strandvlaktevegetatie.

Waardevol

- Duingebied tussen Bad Hoophuizen en De Oude Pol aan het einde van de Bredeweg. Het is waardevol omdat het zeldzame sporen bevat van de tijd dat Nunspeet aan zee lag. Daarbij gaat het om bouwwerken, maar ook om de landschappelijke ligging op oude strandwallen. De historie is onderdeel van een periode waarin de zee aantrekkingskracht uitoefende op de bevolking vanwege handel en recreatie.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Handhaven uiterlijke verschijningsvorm, inclusief open karakter
- Bij natuurontwikkeling inzetten op duin- en strandvegetatie
- Geen zandwinning toestaan (handhaven duinen)
- Streven naar morfologisch contrast met de directe omgeving (randmeerkust)
- Door de relatieve openheid van dit gebied heeft erfbeplanting een grote invloed op de beleving en kwaliteit van de omgeving. Deze verdient dan ook zorgvuldige aanpak middels een voor de locatie op maat gemaakt advies
- Egalisatie niet toegestaan.

STRANDWALLEN

Afb. Een lichte verhoging aan de uiterste westkust van het laagland duidt op de aanwezigheid van strandwallen.

Afb. Voormalige Zuiderzeekust met strandwallen. Nu voornamelijk gekenmerkt door recreatieparken.

Afb. Struiken verhullen een ondergrond bestaande uit strandwallen, in tegenstelling tot het laagland dat bestaat uit veen en klei.

3.2.2 RANDMEERKUST

Plaatsomschrijving

Met laagland wordt het gebied aangeduid tussen strandwallen en het overgangsgebied met bouwlanden. Dit vlakke en weidse gebied stond eeuwenlang onder invloed van de Zuiderzee. Het ligt relatief laag en de ondergrond bevat veen, zand en klei/ zavel. Veen is niet in die omvang aanwezig geweest dat het voor turfwinning werd afgestoken. Het meeste veen is door ontwatering verdroogd en verdwenen. Door dit laagland, stromen kronkelige beken die van de hogere zandgronden naar de voormalige Zuiderzee stromen. Sloten hebben de afwatering op kleiner niveau verbeterd. Het laagland is langdurig in gebruik als grasland. Tot 1830 woonden er vrijwel geen mensen, waarschijnlijk vanwege de drassigheid. In het zuidwesten komt planmatige blokverkaveling voor. Meer naar het noordwesten komt onregelmatige blokverkaveling voor, die kenmerkend is voor kustgebieden.

Kenmerkend voor dit gebied zijn de oude wegen die van de hogere zandgronden en bouwlanden in het oosten naar de voormalige Zuiderzee lopen. Deze wegen verbonden de lage weidegebieden met de bewoning langs de bouwlanden. Ze worden ook wel aangeduid met hooiwegen of 'stegen'. Voorbeelden zijn de Beekweg, Bredeweg, Killenbeekweg, Vreeweg en Varelsesweg. Behalve 'hooiweg', functioneerde de wegen ook als ontginningsas. Bebouwing in het laagland is te vinden aan deze wegen.

Een ander kenmerk is de openheid. Er was een periode waarin houtwallen langs de perceelsgrenzen, het gebied een halfopen aanblik gaf. Resten van deze houtwallen zijn nog te vinden in het laagland. Cultuurhistorisch gezien zijn houtwallen voornamelijk een verschijnsel uit de

18de, 19de en 20ste eeuw. In de tijden daarvoor was het land waarschijnlijk open en/ of begroeid met broekbos. Hakhoutbossen zijn nog aanwezig in het gebied, bijvoorbeeld aan de zuidwestzijde. Opvallend is de hoge Rug van Wessing. Deze zandrug slingert van oost naar west door het laagland, ten noorden van Nunspeet.

Kenmerken

- Langs de kust komt oudere onregelmatige blokvormige verkaveling voor. \
- Wat verder van de kust af komt planmatige regelmatige verkaveling voor haaks op de beeklopen
- Kronkelige oost-west stromende beken
- Rechte sloten
- Oost-west georiënteerde wegen tussen laagland en hoogland
- Zandrug 'Rug van Wessing' ligt zichtbaar hoog en slingerend in het laagland
- Weidegebied, groen en open
- Restanten van houtsingels en hakhoutbossen.

Waardevol

- Omgeving Bredeweg, Varelsesweg, Killenbeekweg. Hier is de openheid goed te ervaren. Een aantal restanten van houtsingels herinnert aan de periode waarin singels de perceelsgrenzen aangaven. De oost-west gerichte wegen van het hoog- naar laagland liggen hier herkenbaar in het landschap.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Streven naar behoud en versterking van open karakter
- Nieuwe wegen en waterlopen dienen zich in de bestaande verkavelingsstructuur te voegen en het karakter daarvan te versterken

- Alle vormen van rationalisatie van natuurlijke waterlopen dienen terughoudend te worden aangepakt
- Vanaf de weg zouden verticale objecten, elementen of structuren het contact met en de doorzichten richting de kust, de Rug van Wessing en/of de strandwallen niet mogen verstoren
- Houtwallen kunnen alleen verplaatst worden indien zij het karakter van dit gebied versterken. Dat is een lastige opgave
- Door de openheid van dit gebied heeft erfbeplanting een grote invloed op de beleving en kwaliteit van de omgeving. Deze verdient dan ook zorgvuldige aanpak middels een voor de locatie op maat gemaakt advies
- Eventuele bebouwing concentreren aan de hooiwegen, maar deze zeker niet 'dichtzetten'.

LAAGLAND

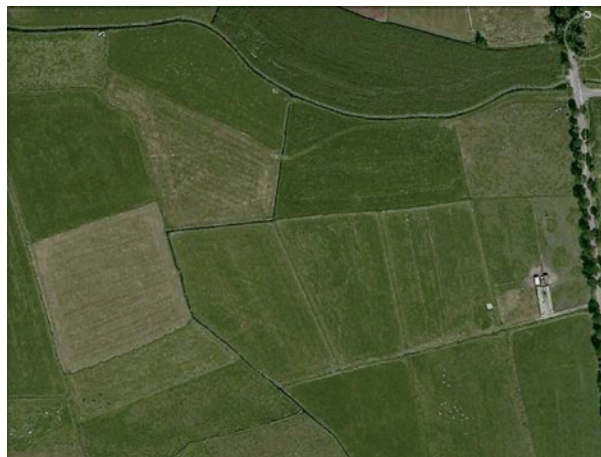
Afb. Van hoog naar laag en oost naar west gerichte wegen, richting het water.

Afb. Verkaveling haaks op de beeklopen.

Afb. Aan de niet rechte greppel is te zien dat hier onregelmatige blokverkaveling voorkomt.

Afb. Onregelmatige blokverkaveling in het laagland.

3.2.3 DEKZANDRUG – RUG VAN WESSINGE

Plaatsomschrijving

De zandrug 'Rug van Wessinge' ligt ten noorden van de gordel van bouwlanden waar Nunspeet op ligt. De rug komt bij Oosteinde de gemeente Nunspeet binnen en verloopt slingerend langs de Molenbeek naar Hooge Bijssel. Vanuit het laagland is te zien dat bij Bijssel een verhoging begint. Over de rug loopt een oude weg met oude boerderijen.

Kenmerken

- Verhoging in het landschap
- Slingerende oude weg (Kolmansweg en Bovenweg) over de zandrug, begeleid door de Molenbeek
- Oude boerderijen staan op de rug of aan de randen van de rug
- Van oudsher liggen bouwlanden op de rug, tegenwoordig zijn dit veelal weilanden
- Molen De Duif. De molen was oorspronkelijk een korenmolen, die bekend stond onder de naam 'Vaelhorstermolen'. De hoogte waarop de molen staat heet Veelhorst.

Waardevol

- De Bovenweg behoort tot de oudste wegen in Nunspeet. Langs deze weg kwam in de middeleeuwen de ontginning van het laagland en de overgangszone op gang. In de omgeving van de Bovenweg ten oosten van Nunspeet is duidelijk te zien dat langs de weg hoog bouwland ligt. Deze enk grond is ooit opgehoogd met mest en heideplaggen uit potstallen. De oude agrarische bebouwing staat in samenhang met de enk aan de randen. De bebouwing staat - in tegenstelling tot jonge bebouwing - niet in een rechte lijn, maar volgt de natuurlijke (cultuur)landschappelijke situatie. Boerderijen staan met de deelzijde naar de enk. Via paden zijn de boerderijen met elkaar verbonden.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Ruimtelijk handelen op of aan de flanken van de rug moet erop gericht zijn de herkenbaarheid ervan te versterken (een 'eiland' in zee)
- Vanuit het oogpunt van landschap en cultuurhistorie is ontgroning, afgraven of egaliseren dan ook ongewenst
- Beplanting en wegen en de inrichting daarvan dienen zich in de context van een langgerekte rug in een open landschap te voegen
- Door de prominente ligging in het landschap van de rug heeft erfbeplanting een grote invloed op de beleving en kwaliteit van de omgeving. Deze verdient dan ook zorgvuldige aanpak middels een voor de locatie op maat gemaakt advies
- Zeer terughoudend met bebouwing op de Oude Enk.

OUDE BOUWLANDEN-RUG VAN WESSINGE

Afb. Bewoning op wat hogere plaatsen in het landschap

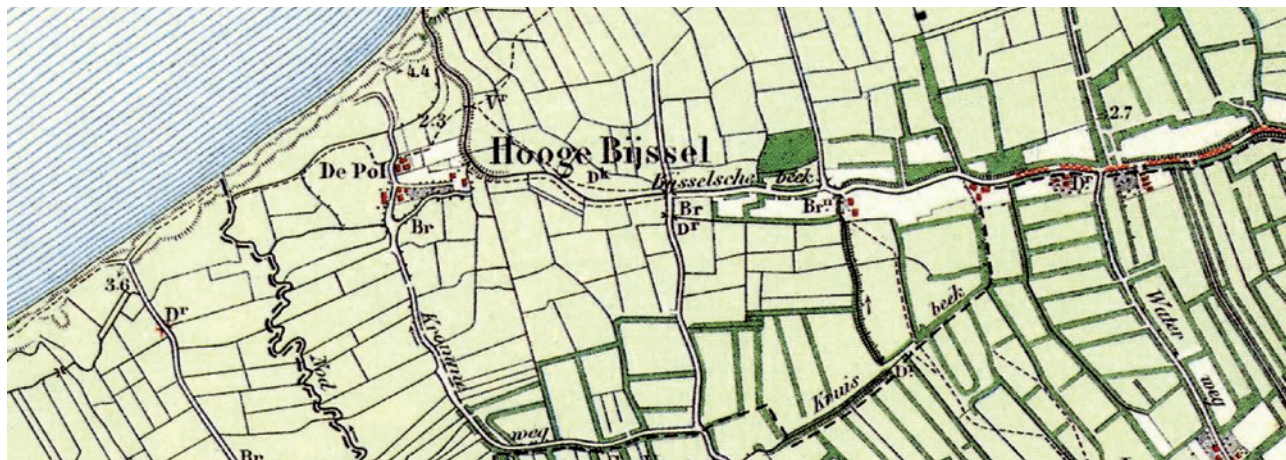
Afb. Google Earth. Vanuit de lucht is het slingerende patroon van de zandrug te herkennen.

Afb. Oude bouwlanden - Rug van Wessinge, met aan de randen oude boerderijen.

Afb. Hier bij de Bovenweg ten oosten van Nunspeet, is de opgehoogde akker goed te zien.

Afb. Kaart uit ca. 1900 met daarop het laagland langs de oude kust en de slingerend zandrug van Wessinge langs de Bijsselse Beek. Aan de witte vlakken is te zien dat op de rug bouwlanden liggen, in tegenstelling tot de graslanden in de omgeving. De oude bebouwing is te vinden op de zandrug, maar ook bij De Pol.

3.3 OVERGANGSZONE

In de zone tussen laag- en hoogland ligt het slagenlandschap en de gordel van oude bouwlanden. De oude bouwlanden zijn weer onder te verdelen in strookkampen, blokkampen en enken.

3.3.1 TUSSENZONE

Plaatsomschrijving

Tussen het lage kustland en de oude bouwlanden ligt een zone waarin hoevestroken voorkomen. Dit type landschap wordt ook wel 'slagenlandschap' genoemd. In dit gebied komen cultuurhistorische 'Herengoederen' voor. Dit waren boerderijen die door belangrijke lieden verpacht werden aan boeren. De Bovenweg die door dit gebied loopt is cultuurhistorisch interessant. De weg was de as waarlangs de oude ontginningen plaatsvonden. Een andere opvallende lijn in dit landschap is de Zuiderzeestraatweg. Deze weg volgt voor een groot deel wegen die daar voor de aanleg van de 19de eeuwse straatweg al lagen. De verbinding zorgde er samen met de aanleg van de spoorweg voor dat Nunspeet in de 19de en 20ste eeuw beter bereikbaar werd. Nunspeet werd vanaf die tijd interessant voor zorginstellingen. Dit kwam niet alleen door de betere bereikbaarheid, maar ook vanwege de toen heersende gedachte dat bos- en zeelucht zuiverend werkte. Het gebied had vanwege de zee en de heide ook een aantrekkingskracht op toeristen. Langs de Zuiderzeestraatweg staat een groot aantal 19de en begin 20ste eeuwse boerderijen. De oude hoevestroken liggen met name ten noorden van deze hoofdverbinding. Zowel de Bovenweg als de Zuiderzeestraatweg zijn in dit gebied van belang geweest voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nunspeet.

Kenmerken

- De Bovenweg ligt en een Laat-Middeleeuws slagenlandschap met langgerekte hoevestroken, haaks georiënteerd op de 19de eeuwse Zuiderzeestraatweg
- Landgoed Hulshorst op voormalig erf Hulshorst. De buitenplaats is aangelegd in de 17de of 18de eeuw, als buitenverblijf van belangrijke lieden uit de stad Harderwijk. Bij het huis was een stervormig bos aangelegd
- Tussen de Hierderbeek en het kruispunt van de Oudeweg en Harderwijkerweg waren de hoevestroken breder en minder planmatig dan elders in het slagenlandschap
- Landgoed Groeneveld. Dit is een vrij jonge buitenplaats, ontstaan rond 1840
- In de 19de eeuw en begin 20ste eeuw kwamen hier veel houtsingels voor. Tegenwoordig zijn nog enkele restanten te herkennen
- Hoogstamboomgaarden, oude erven en historische boerentuinen.

Waardevol

- Landgoederen. Zij herinneren aan de landadel die hier invloed uitoefende op de ruimte. Niet alleen door de pachtboerderijen en bijbehorende ontginningen, maar ook vanwege de aanleg van de landgoederen.
- Bovenweg en Zuiderzeestraatweg als belangrijke ontwikkelingsassen
- De Bovenweg is gerelateerd aan de oude agrarische ontginning. De Zuiderzeestraatweg was van positieve invloed op de ontwikkeling van Nunspeet als aantrekkelijk gebied voor toeristen en zorgbehoevenden vanaf de 19de eeuw
- Hoevestroken. De langgerekte percelen met bebouwing aan de ontginningssassen vertellen

het verhaal van de agrarische ontginning vanaf de 13de eeuw

- Zichtlijnen vanaf de ontginningssassen naar het laagland en naar de andere zijde; het hogere bouwland.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Behouden en versterken houtwallen, zonder het landschap dicht te zetten
- Behouden en versterken kenmerken en kwaliteiten landgoederenlandschap. Sleutelbegrippen zijn hierbij variatie op alle schaalniveaus en menging van functies zonder dat de ruimtelijke samenhang gevaar loopt
- (agrarische) rationalisatie van het landschap dient zich binnen de bestaande structuur te voegen
- Zichtlijnen richting en vanaf de Zuiderzeestraatweg dienen in stand gehouden te worden
- Door de smalle langgerekte vorm van dit gebied en de relatie (functioneel en visueel) met andere landschapstypen heeft erfbeplanting een grote invloed op de beleving en kwaliteit van de omgeving. Deze verdient dan ook zorgvuldige aanpak middels een voor de locatie op maat gemaakt advies.

TUSSENZONE

Afb. Kaart van omstreeks 1900. Tussen de gordel met bouwlanden langs de Zuiderzeestraatweg en het open kustlandschap, ligt een zone met langwerpige kavels. Dit zijn de hoevestroken. Samen vormen zij het 'slagenlandschap'. Opvallend in dit kaartbeeld is de overwegend noordoost/zuidwestelijke (dus haaks op de wegen lopende) richting van de percelen

3.3.2 OUDE BOUWLANDEN

Plaatsomschrijving

De gordel van oude bouwlanden is te vinden op de overgang van hoog naar laag. Hier bevonden zich de akkers. Zij werden opgehoogd met mest, heideplaggen en heidestrooisel. De overgangszone was een praktische plek voor het aanleggen van akkerland. Aan de zuidzijde kon men het bos en de heide bereiken en aan de noordzijde lagen wegen richting het grasland en de kust. Het bouwland was, economisch gezien, de belangrijkste grond.

Binnen de gordel zijn kleine verschillen waar te nemen in de kavelstructuren. Er waren grote open enken, waar meerdere eigenaren gebruik van maakten, maar er waren ook strookvormige en blokvormige kampen die bij een erf hoorden. Als kavelscheiding werden houtwallen aangelegd. Ter bescherming van de gewassen tegen wild, werd een wildwal aangelegd aan de bosrand. Aan de randen van de bouwlanden stonden de boerderijen.

Kenmerken

- Open bouwlandcomplex bij Hulshorst aan de rand van de Veluwezoom
- Hulshorst was een buurschap van enkele boerderijen aan de bouwlanden. Het groeide in de 20ste eeuw uit tot een dorp. Het heeft pas sinds 1950 een eigen (hervormde) kapel
- Restanten van de wildwal aan de bosrand van de Vlakkenenk (Hulshorster enk)
- Oude boerderijen, sommige zelfs met een oorsprong in de middeleeuwen toen hier herengoederen voorkwamen
- Station Hulshorst als relict van de halte Hulshorst.

Waardevol

- Hulshorster enk. Van de gehele gordel aan bouwlanden is de enk bij Hulshorst het meest gaaf gebleven. Andere gebieden zijn in de afgelopen eeuw bebouwd geraakt. De Hulshorster enk, bestaande uit meerdere oude enken, vormt daarom een herkenbare verwijzing naar de ontstaansgeschiedenis van gemeente Nunspeet. Hier is het gebied nog open. De openheid wordt geaccentueerd door de bebouwing aan de randen. Aan de zuidzijde is duidelijk te zien waar het bos- en heidegebied begint. De verkaveling vertoont de sporen van de verdeling van de enk. Dit ging vaak gepaard met erfdeling
- Zichtlijnen vanaf de Zuiderzeestraatweg naar het laagland en/ of naar de oude bouwlanden en hoge zandgronden.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Behoud reliëf en morfologie Handhaaf of versterk de relatie tussen omliggende boerderijen en bouwland (ongeacht de functionele relatie tussen beide)
- Op de bouwlanden is geen ruimte voor nieuwe verticale elementen (inclusief bebouwing) en waterwegen. Met de aanleg van paden en wegen dient zeer terughoudend om te worden gegaan
- Handhaaf bestaande houtwallen, ga terughoudend om met het plaatsen van nieuwe
- Streef bij landschapverandering naar een zeer duidelijk herkenbaar contrast tussen bos(rand) en bouwland

- Door grote landschappelijke afwisseling op korte afstanden in dit gebied heeft erfbeplanting een grote invloed op de beleving en kwaliteit van de omgeving. Deze verdient dan ook zorgvuldige aanpak middels een voor de locatie op maat gemaakt advies.

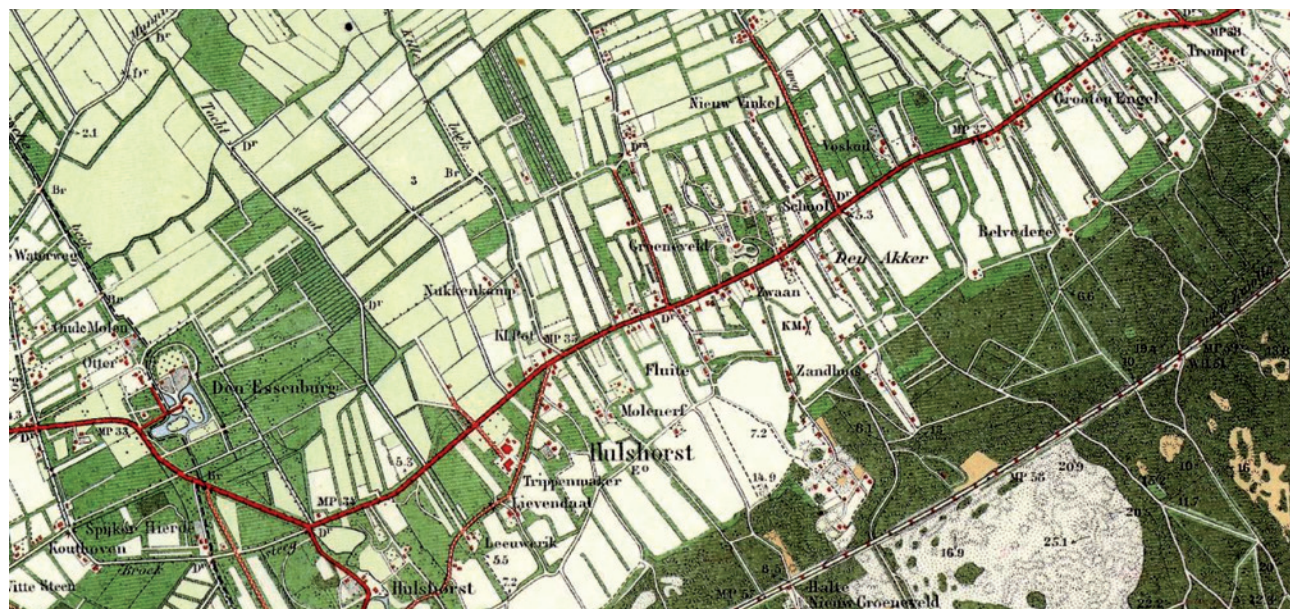
OUDE BOUWLANDEN GORDEL

Afb. Hulshorster enk.

Afb. Google Earth

Afb. Tussen het lage grasland (noordwest) en het hoge zandlandschap (zuidoost), ligt de gordel van oude bouwlanden (enken of kampen). Bij Hulshorst is een grote enk te zien die deels is opgesplitst in stroken. Bewoning vond plaats aan de randen van de enken. Op deze kaart van omstreeks 1900 is slechts een deel te zien van een lange gordel op de westelijke rand van Veluwe.

Afb. Op de kaart van De Man van omstreeks 1800 zijn de verschillen tussen het woeste heidegebied (onder), de bouwlandgordel (midden) en de zuidzijde van het slagenlandschap (boven) duidelijk zichtbaar.

3.4 HET ZANDGEBIED

Het zandgebied van Nunspeet bestaat uit stuifzanden, heidevelden, enclaves van oude bouwlanden, oude en jonge bossen en jonge heideontginningen.

3.4.1 Stuifzand

Plaatsomschrijving

De stuifzanden die tegenwoordig zo gewaardeerd worden door recreanten, waren eeuwenlang een vijand voor de lokale bewoners. Het kappen van bos zorgde voor grote lege heidevelden.

Door overbegrazing kreeg het zand vrij spel.

Dit moet vrij hevig zijn geweest, want in historische publicaties wordt geschreven over verstoven en verplaatste dorpen. Men ging het zand te lijf door houtwallen aan te leggen. Later is men overgegaan tot bosbouw. Op kaarten uit de 19de en begin 20ste eeuw is te zien dat in Nunspeet grote stuifzanden lagen, bijvoorbeeld het Hulshorsterzand, op de Oosteindse heide en de Vierhouter heide.

Kenmerken

- Kaal
- Zand
- Kaal gewaaide en scheefgegroeide bomen.

Waardevol

- Hulshorsterzand. Hier bevindt zich een van de weinig overgebleven stuifzanden die ooit zo talrijk waren in Nunspeet. Voorheen werd het stuifzand gezien als een negatief verschijnsel van het landgebruik in het verleden. Tegenwoordig is een stuifzandgebied niet alleen zeldzaam, maar het heeft ook een grote aantrekkingskracht op toeristen die genieten

van de natuur, openheid, rust en ruigheid. Daarnaast is het stuifzand cultuurhistorisch gezien een belangrijk onderdeel van het cultuurhistorisch verhaal van Nunspeet. Het herinnert aan de tijden waarin de heide ontbost en begraaasd werd.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Dit gebied is reeds beschermd. Er is hier geen ruimte voor ruimtelijke ontwikkelingen
- Ingrepen in het kader van natuurbehoud en -ontwikkeling zouden gericht moeten zijn op de strijd en samenwerking tussen mens en zand en deze inzichtelijk moeten maken
- Beheer moet actief gericht zijn op behoud stuifzanden.

STUIFZAND

Afb. Hulshorster zand 2011.

Afb. Hulshorster zand vanuit de lucht (Google Earth, 2011).

Afb. Kaal gewaaide bomen op het Hulshorster zand.

Afb. Het Hulshorster zand was rond 1900 veel groter dan tegenwoordig.

3.4.2 HEIDE

Plaatsomschrijving

Kenmerkend voor Nunspeet zijn de uitgestrekte heidevelden. Ze zijn het resultaat van het agrarisch gebruik van de zandgronden vanaf de vroege middeleeuwen tot in de 20ste eeuw. De heide is ontstaan door ontbossing ten behoeve van brandhout, akkerland en bouw materiaal. Na het verdwijnen van de bomen, zijn de heidevelden gebruikt voor het weiden van schapen. Dit gebruik is nog te herkennen aan de veedriften die over de heide gaan en de schaapskooien die er in grote getalen voorkwamen. Enkele schaapskooien zijn te vinden bij Elspeet. In de schaapskooien verzamelde men mest dat weer werd gebruikt om de bouwlanden te bemesten. Op die manier werd het heidelandschap kaler en de bouwlanden werden hoger en boller.

Kenmerken

- Vergezichten van lichtglooiende open landschappen met heide
- Rust en stilte
- Grafheuvels
- Veedriften, karresporen, oude verbindingswegen
- Onverharde wegen, fietspaden en ruitersporen.

Waardevol

- Elspeetse heide aan weerskanten van de weg
- Nunspeet-Elspeet
- Noorderheide
- Schotkamp
- Westeindse heide.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Ruimtelijke initiatieven moeten zich logisch in dit voornamelijk historische landschap voegen
- Sta hier weinig anders toe dan het zo verantwoord mogelijk onderhouden van het landschap
- Beheer dient gericht te zijn op het in standhouden van grootschalige heidegronden. Bebossing en natuurlijke ontwikkeling van opgaande beplanting moet worden voorkomen.

HEIDE

Afb. Elspeetse heide; vergezichten met onverharde voet- en ruiterpaden en verharde fietspaden

Afb. De Elspeetse heide was omstreeks 1900 een groot leeg gebied ten noorden van Elspeet. Veedriften leiden vanuit het noordwesten van Elspeet naar de heide.

Afb. Schapendrift

Afb. Vierhouten

3.4.3 OUDE BOUWLANDEN-ENCLAVES

Midden in het zandgebied liggen de agrarische enclaves Elspeet en Vierhouten. Vermoedelijk zijn beide dorpen ontstaan uit de prehistorische bewoning langs oude beekdalen. Toen mensen akkers gingen aanleggen, trokken zij naar gebieden die wat hoger lagen. Zowel Elspeet als Vierhouten liggen op de flank van stuwwallen.

Hier zijn bouwlanden tegen elkaar aangelegd en later uitgebreid. De inwoners gebruikten het oude bos voor het winnen van hakhout. De heide was te gebruiken als weidegrond voor de schapen. De drie landschapstypen liggen bij beide enclaves zichtbaar in het landschap. De bouwlanden zijn echter niet overal meer in gebruik als akker. De bouwlanden worden gebruikt als weide of ze zijn bebouwd geraakt.

Aan de randen van de enclaves Vierhouten en Elspeet stonden schaapskooien. In verband hiermee zijn nog tracés te herkennen van oude veedriften. Deze lopen van de nederzettingen naar de open heidevelden. Een voorbeeld is de Schapendrift in het noordwesten van Elspeet.

Zowel Vierhouten als Elspeet breidden in de 19de eeuw uit. In Elspeet is dit goed te zien op oude kaarten. Aan de west- en zuidwestzijde zijn de Grote en Kleine kolonie ontgonnen. Dit gebied komt ter sprake bij de jonge heideontginningen. Overigens hebben jonge ontginningen niet alleen betrekking op landbouwgrond, maar ook op productiebos. Het jonge productiebos komt in de categorie 'jong bos' aan de orde.

Kenmerken

- Schaapskooien en veedriften aan de randen van de bouwlanden
- Liggen beide tegen oude bossen aan; Elspeterbos en Vierhousterbos
- In de nabijheid van prehistorische grafheuvels
- Oude verbindingswegen komen samen in de enclaves
- Oude boerderijen van het Veluwe type; hallehuizen met rieten zadeldaken met wolfeind en lage goten. Ze lijken gestrooid en verspreid in het dorp te staan, soms dicht op de weg, soms verderaf.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Respecteer de open ruimte tussen dorp en bos. Sta hier geen of zeer transparante verticale elementen toe
- Plaats de aanleg van nieuwe en de rationalisatie van bestaande wegen en waterlopen in historisch context door deze nauw te laten aansluiten op het natuurlijk reliëf. Verlang een onderbouwing op dit vlak
- Borg een helder contrast tussen bouwland en bosrand
- (Veranderen van) Erfbeplanting is goed mogelijk, mits de nieuwe situatie zich goed in het karakter voegt. Een voor deze locatie op maat gemaakt plan is daarbij van grote waarde.

OUDE BOUWLANDEN-ENCLAVES

Afb. Bij de entree van Elspeet is te zien dat het dorp gelegen is op hoger liggende oude bouwlanden, te midden van bos en heide.

Afb. Enkele schaapskooien aan de rand van het dorp Elspeet.

Afb. Elspeet rond 1900. In de noordwesthoek van Elspeet liggen vier wegen (veedriften) die rechtstreeks naar de heide lopen. Op deze kaart zijn in deze hoek vier schaapskooien (SK) ingetekend. Ook in de andere hoeken stonden schaapskooien.

Afb. Bolle bouwlanden in Elspeet

Afb. Vierhouten als bouwlandcomplex tegen het oude Vierhouter bos (zuidoost), te midden van lege heidevelden. Deze kaart geeft de situatie weer van Vierhouten rond 1800.

3.4.4 JONGE HEIDEONTGINNING

Plaatsomschrijving

De naam 'kolonie' had in de 19de eeuw betrekking op armoedige behuizingen en hutten die op jonge ontginningen en op de heide neergezet waren. In de 19de eeuw probeerde de overheid delen grond planmatig te ontginnen, zodat armere mensen een plek hadden waar zij een bestaan konden opbouwen. Dit had onder andere te maken met een snelle bevolkingsgroei in de eerste helft van de 19de eeuw. In veel gevallen ging het om de wat armere grond die overgebleven was na eeuwenlang landgebruik tot 1800. Op oude kaarten is te zien dat het gebied zompig was. Dit verklaart niet alleen de naam 'Veenweg', maar geeft ook aan waarom dit land nog niet in gebruik was genomen. Bij Elspeet liggen de Grote en Kleine Kolonie. Het gaat hier om twee nederzettingen voor armere bewoners op de heide, in dit geval de Elspeter velden. De gemeente gaf de heide in erfpacht uit aan boeren in 1846.

Kenmerken

- Rechte wegen
- Berken langs de wegen
- Vroeg 20ste eeuwse bebouwing
- Bebouwing staat meestal met de nokrichting haaks op de weg georiënteerd
- Kenmerkend aan de Grote en Kleine Kolonie is de veel voorkomende hoofdvorm van de bebouwing. Deze bestaat uit een zadeldak met hoge nok en wolfseind
- Kalverstallen uit de tweede helft van de 20ste eeuw
- Agrarisch karakter
- Open grasland.

Waardevol

In het algemeen wordt de waarde van jonge heideontginningen niet overal erkend. Het zijn jonge landschappen, waar in de 20ste en 21ste eeuw veel bouwopgaves toegestaan en gedoogd zijn. In veel gevallen – zo ook in gemeente Nunspeet – zijn de jonge landschappen de aangewezen plekken geweest om ruimte te bieden aan intensivering en schaalvergroting in de landbouw.

Toch vertelt ook dit type landschap een deel van de geschiedenis. En met een ruimtelijke blik valt ook een aantal karakteristieke kwaliteiten te herkennen. In Elspeet is het contrast groot tussen heidevelden, bossen, enken en de vlakke en open jonge heideontginningen van de Grote en Kleine Kolonie. De ontginningen hebben kaarsrechte wegen die op een aantal plekken begeleid zijn met berken. In de bebouwing is een terugkerende hoofdvorm te herkennen en de bebouwing staat in lintvorm op regelmatige afstand van elkaar. Tussen de woningen door geven zichtlijnen een blik op het weidse landschap. Het agrarische karakter is zeer herkenbaar. In dit geval gaat het om de 20ste eeuwse ontwikkelingen in de landbouw. In dit gebied komen bijvoorbeeld kalverstallen voor die karakteristiek zijn voor de periode van intensivering en schaalvergroting in de landbouw tussen 1955 en 1980.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Behoud openheid en respecteer de laat 19^e eeuwse rationaliteit van de weg- en waterlopen en verkavelingsstructuur – in ieder geval in verschijningsvorm
- Op de bouwpercelen is er meer ruimte voor nieuwe verticale elementen, op de agrarische percelen dient hiermee zeer terughoudend om te worden gegaan

- Wegbeplanting dient zich te voegen binnen het cultuurhistorische karakter van dit gebied. Dat wil zeggen zoveel mogelijk aansluiten bij het originele ontwerp of inspireren op wegbeplanting in vergelijkbare gebieden elders. De wegbeplanting dient zich te voegen in de natuurlijke gesteldheid van het landschap. Berken zijn hiervan het bekende voorbeeld
- Erfbeplanting dient zich te voegen binnen het landschap en kan goed worden gebuikt om het karakter van de linten te versterken. Erven en bebouwing mogen niet volledig aan het zicht onttrokken worden door beplanting
- Behoud waardevolle zichtlijnen.

JONGE HEIDEONTGINNING

Afb. Veelvoorkomend type bebouwing in de jonge heideontginning bij Elspeet.

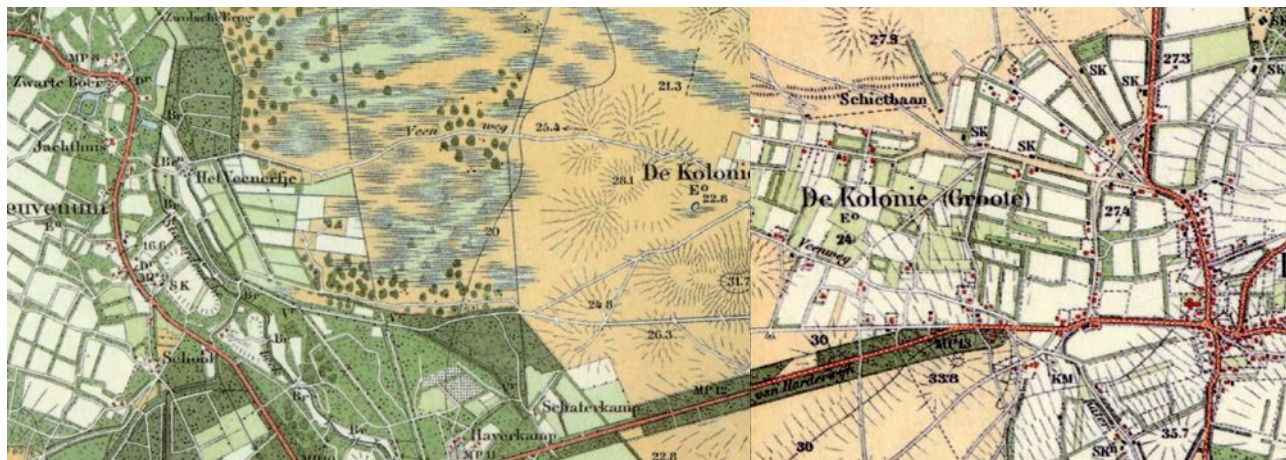
Afb. De rechte wegen worden begeleid met woningen die met de nok haaks op de weg zijn georiënteerd.

Afb. In jonge heideontginningen worden de wegen vaak begeleid door berken.

Afb. In veel jonge heideontginningen is in de 20ste eeuw ruimte geboden aan intensieve veehouderij, zoals de kalverhouderij.

Afb. Situatie omstreeks 1912. De Veenweg leidde in die tijd vanaf Elspeet naar een drassig heide- en veengebied bij Leuvenum.

3.4.5 OUD BOS

Plaatsomschrijving

Oude loofbossen zijn zeldzaam in Nederland. In gemeente Nunspeet liggen twee van deze oude bossen bij Elspeet en Vierhouten. Ze zijn beide goed te herkennen doordat hier forse beuken groeien in een onregelmatig patroon. De natuur kon hier lang zijn gang gaan en dit heeft ervoor gezorgd dat het bos een grillig karakter heeft gekregen. In de volksmond worden dit type bossen ook wel bossen met 'dansende bomen' genoemd. Op oude kaarten staan het Elspeter en Vierhouter bos al aangegeven. De bossen waren malebossen. Deze bossen werden gemeenschappelijk gebruikt.

Kenmerken

- Loofbomen
- Kronkelige wegen
- Clusters van genetisch homogene oude eiken.

Waardevol

- Elspeter en Vierhouter bos. Het zijn niet alleen sierlijke bossen met slingerpaden, grote beuken en eiken, maar cultuurhistorisch gezien zijn zij overblijfselen van de oude bossen die gezamenlijk gebruikt werden door de inwoners van de buurschappen Elspeet en Vierhouten. De bossen horen thuis in het samenstel van heide, enken en bossen. Die drie landschappen hadden een functie in de bestaanswijze van de inwoners van de zandgronden
- Overgang van Elspeetse bouwlanden naar oud bos bij de oude weg 'Bosrand'. Op deze plek is het verschil tussen het bos en de enken van Elspeet goed zichtbaar. Dit heeft te maken met het contrast tussen open en gesloten landschap enerzijds en het oplopen van de enkgonden naar het centrum van Elspeet

anderzijds. De Bosrand is zeer oud. Op oude kaarten is de Bosrand in de noordoosthoek in precies dezelfde vorm aangegeven.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Handhaaf huidige contouren van het bos, voorkom vervaging op de overgangen.

OUD BOS

Afb. Elspeet en het Elspeter bos rond 1800. Op de kaart is te zien dat ten oosten van het bos een leeg maar reliefrijk landschap ligt.

Afb. Op de kaart van ca. 1900 zijn beide oude bossen weergegeven. Ten oosten van het Elspeterbos begint een gebied dat de Elspeterstruiken wordt genoemd. Het gaat hier om oude hakhoutbossen.

Afb. Loofbomen en kronkelende wegen in het oude bos.

Afb. Oud Bos ten oosten van Elspeet

Afb. Een geoefend oog ziet hier de overgang van de Elspeterstruiken naar het Elspeterbos.

3.4.6 JONG BOS

Plaatsomschrijving

In Nunspeet is veel jong bos te vinden. Binnen deze categorie valt een onderverdeling te maken in de perioden 1850-1900, 1900-1930 en 20ste eeuwse bos. Per functiegroep wordt voor jong bos ook wel een indeling gemaakt in productiebos, stuifzandbos, landgoed-/park- of recreatiebos en spontaan bos.

In de 19de eeuw drong het besef door dat er wat gedaan moest worden tegen de uitbreiding van stuifzanden. Tegelijkertijd heerste er armoede onder de heidebevolking. Na de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden (1813), werd de problematiek centraal besproken.

In alle zandgebieden in Nederland treden dezelfde ontwikkelingen op. De zandgronden worden ontgonnen en bebost. De aanplant van bos had drie redenen: 1) tegengaan van stuifzand, 2) verhogen economische waarde door houtproductie en 3) werkverschaffing. Houtproductie was in de tweede helft van de 19de eeuw een lucratieve onderneming. De aanleg van spoorwegen en de mijnbouw zorgden voor een groeiende vraag naar dennenhout.

In Nunspeet zijn planmatig aangelegde productiebossen uit de periode 1850-1900 te vinden tussen Nunspeet en Soerel, bij Vierhouten, de westen van de Elspeetse heide en langs de Elspeterweg. Kenmerkend zijn de rechte lijnen met blokverkaveling. Dezelfde kenmerken komen voor bij bos uit 1900-1930. Grote complexen liggen langs de Elspeterweg, bijvoorbeeld tussen Elspeet, Grote Kolonie en de Elspeetse heide. Naast de planmatige productiebossen komt overig bos voor uit de 20ste en 21ste eeuw. Het gaat hier met name om bossen die op spontane wijze op de heide uitgroeiden.

Kenmerken

- Productiebossen: rechte wegen, regelmatige percelering, naaldbos. Ze zijn aangelegd vanaf de 16de eeuw, maar de aanleg was pas echt populair in de 19de en 20ste eeuw
De 19de eeuwse productiebossen waren vaak in eigendom van particulieren. In de 20ste eeuw werden zij voornamelijk aangelegd door de overheid
- Stuifzandbos: onregelmatige percelering, grove dennen. Had als doel het zand vast te houden. Aangelegd in de 18de, 19de en 20ste eeuw
- Landgoed-, park- en recreatiebos: onregelmatige patronen, zowel loof- als naaldbos met veel exotische beplanting. Aangelegd vanaf ca. 1750. In Nunspeet zijn sporen te vinden van oude landgoederen, zoals het Ronde Huis. Dat hier een landgoedpark lag is te zien aan bijvoorbeeld het voorkomen van Rododendrons
- Spontaan bos: onregelmatige patronen of helemaal geen percelering. Voornamelijk ontstaan in de 20ste eeuw
- Stapels gehakt hout langs de wegen.

Waardevol

- Het productiebos op landgoed Stakenberg ademt de sfeer van een productiebos. Het is ook een waardevol gebied omdat het ingesloten ligt tussen enkgronden, jonge heideontginning en heide. De overgangen tussen de verschillende landschapstypen zijn beleefbaar.

Conclusie/ toetsingscriteria

- Handhaaf huidige contouren van het bos, voorkom vervaging op de overgangen.

JONG BOS

4. WAARDEVOLLE ENSEMBLES - DUBBELBESTEMMINGEN

4.1 INLEIDING

Een van de doelen van deze QuickScan cultuurhistorische waarden is het in beeld brengen van gebieden die zo waardevol en ondersteunend zijn voor de cultuurhistorie, ruimtelijke kwaliteit en eigenheid van Nunspeet, dat zij zichtbaar dienen te blijven voor toekomstige generaties. Een manier waarop de belangrijkste karakteristieke elementen en structuren overeind kunnen blijven is het aanwijzen van gebieden waar een dubbelbestemming cultuurhistorie ligt bovenop een andere bestemming. Wanneer een ontwikkeling gewenst is in een dergelijk gebied, zal de gemeente ervoor zorgen dat de ontwikkeling de cultuurhistorische waarde niet verstoort.

In dit hoofdstuk worden de gebieden beschreven die uit deze QuickScan naar voren zijn gekomen als cultuurhistorisch waardevol ensemble. Het gaat om gebieden waarin gebouwen, structuren, elementen en het landschap in samenhang met elkaar een sterk geheel vormen; ensembles. Samen vertellen ze een deel van het cultuurhistorische verhaal dat eigen is voor Nunspeet.

4.2 WAARDEVOLLE ENSEMBLES

In Nunspeet zijn meerdere locaties aan te wijzen waar een samenhang aanwezig is van cultuurhistorische elementen. Gelet op de criteria samenhang, herkenbaarheid, kenmerkendheid, zeldzaamheid, authenticiteit zijn sommige locaties net wat meer prominent aanwezig in het landschap dan de andere. Of zij representeren een onderdeel van het cultuurhistorisch verhaal dat zeer kenmerkend is voor Nunspeet. Daarom is een onderverdeling te maken in Klasse A-ensembles en Klasse B-ensembles. Klasse A 'cultuurhistorisch waardevol ensemble' verdient een zwaardere bescherming dan klasse B. Toch heeft Klasse B ook een aantal interessante kenmerken waar zorgvuldig mee omgegaan zou moeten worden bij ruimtelijke ontwikkelingen. Zij gelden meer als 'karakteristiek ensemble'.

4.2.1 A-KLASSE 'CULTUURHISTORISCH WAARDEVOLLE ENSEMBLES'

DE BOVENWEG OP DE RUG VAN WESSINGE

Landschapstype

Laagland/ Overgangszone,
Oude bouwlanden – Rug van Wessinge

Ensemble

Zichtbaar hoge eng grond met aan de rand oude agrarische erven.

Tijd

Middeleeuwen

Waardering

In het landschap is de hoogte van de zandrug die kunstmatig is opgehoogd, goed te ervaren. Dit heeft te maken met het reliëf, maar ook met de openheid in het landschap. De Bovenweg en Kolmansweg volgen het kronkelende patroon van de zandrug. De bebouwing aan de wegen versterkt het contrast tussen de hogere zandrug en het omliggende laagland. De bebouwing heeft een kleinschalig agrarisch en historisch karakter. In dit gebied is het landbouwkundig systeem met hogere bouwlanden, met de daarbij gelegen bebouwing herkenbaar en vertoont hierdoor sporen van de middeleeuwse ontginning van het laagland in Nunspeet.

DE BOVENWEG

Afb. De Bovenweg ten noordoosten van Nunspeet. Op de kaart om omstreeks 1900 is de overgang te zien tussen het beekdal met grasland van de Molenbeek en de bouwlanden aan de noordkant van de Molenbeek. In het landschap is die overgang te ervaren. Ook is te zien dat de historische erven op de topografische kaart nog aanwezig zijn in het huidige landschap.

DE HULSHORSTER ENK

Landschapstype

Overgangszone,
Oude bouwlanden – gordel

Ensemble

Open eng, omsloten door agrarische bebouwing in het noorden en bosrand in het zuiden.

Tijd

Middeleeuwen

Waardering

In de bouwlandengordel, die zich over een grote lengte uitstrekt tussen het oude kustgebied van de voormalige Zuiderzee en de hogere zandgronden, ligt een reeks met aan elkaar gelegen oude bouwlanden. Door de tijd heen is de zichtbaarheid van de gordel afgenomen, doordat er nieuwe infrastructuur en bebouwing aan zijn toegevoegd. Toch is deze bouwlandengordel van groot belang geweest voor het ontstaan en de ontwikkeling van Nunspeet en Hulshorst. Er zijn enkele plekken waarop de relatie tussen laag- en hoogland zichtbaar is. Bij Hulshorst ligt een relict van de open bouwlanden die aan de rand van de Veluwe lagen. Het gaat om het gebied dat begrensd wordt door de Zandhuisweg, Onder de bos en de Oudeweg. De Klarenweg loopt dwars over de eng heen van hoog naar laag. De huidige wegen volgen overigens niet overal het oorspronkelijke patroon. Over het gebied, dat in dit rapport aangeduid wordt met Hulshorster eng, valt een historisch verhaal te vertellen over de invloed van grootgrondbezitters op de ruimtelijke patronen en bebouwing.

DE HULSHORSTER ENG

Afb. Hulshorster eng heeft een open karakter. Hierdoor is de bosrand te zien waar de hogere zandgronden beginnen.

Afb. Op een kaart van omstreeks 1800 is de Hulshorster eng aangegeven met witte bouwlanden (midden) aan de rand van de woeste gronden (rechts).

RECREATIEPARK DE PAASHEUVEL

Landschapstype

Overig bos/ heide, recreatieterrein Paasheuvel

Ensemble

park met gebouwen uit de periode van oprichting van de Arbeiders Jeugd Centrale (1920-1930).

Tijd

1920-1940

Omschrijving

De geschiedenis van recreatiepark De Paasheuvel gaat terug tot 1922. In dat jaar kocht de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) het terrein 'Paasheuvel' in Vierhouten. Op het terrein staan een aantal monumentale gebouwen. Veel onderdelen van het park zijn aangelegd en gebouwd rond 1937. In die tijd voerde men werkverschaffingsprojecten uit voor werkloze jongeren.

De Zonnehall

Deze evenementenhal is gebouwd in 1938. De hal is gebouwd in het kader van de werkverschaffing. Bij de vormgeving is aandacht besteed aan detail en symboliek. De Zonnehall is in 2002 aangewezen als Rijksmonument.

Het Rode Valkennest

Het gebouw 'Rode Valkennest' is gebouwd in 1929, naar een ontwerp van de Amsterdamse architect J.H. Mulder jr.. De oorspronkelijke vormgeving bevat elementen van de Amsterdamse school. De stijl heeft een licht romantisch voorkomen, vooral wanneer het vergeleken wordt met de revolutiebouw uit de jaren '20. Kenmerkend zijn fraai metselwerk en een horizontale rode indeling in de vensters. Het gebouw functioneerde als

kamphuis voor de jongerenafdeling van de AJC; de Rode Valken. In het gebouw konden de jongeren bij slecht weer spellen doen, dansen en leren. De bouw was mogelijk gemaakt door het echtpaar Wibaut. Wibaut was wethouder van Amsterdam. Hij is verantwoordelijk voor meer fraaie volkswoningbouw. Een borstbeeld van Wibaut in expressionistische stijl is te vinden aan de voorzijde van het gebouw. Het Rode Valkennest ligt op een kleine heuvel. Aan de voorzijde is in een kuil, een openluchttheater aangelegd. Het theater is in 1937 gebouwd als werkverschaffingsproject voor jonge werklozen. Het Rode Valkennest wordt tegenwoordig gebruikt als groepsverblijf voor scholen en verenigingen.

Heimanshof

Ook de heemtuin is aangelegd in 1936 en 1937 door werkloze jongeren.

De Paasheuvel

Bij de entree staat op een heuvel het gebouw 'De Paasheuvel'. Het ontwerp van dit gebouw is afkomstig van J.H. Mulder jr. en J. Zietsma van het Amsterdams Koöperatieve Architecten Bureau. Het gebouw deed dienst als logiesgebouw. Beneden was een grote gemeenschappelijke ruimte waar tentoonstellingen over bijvoorbeeld de natuur gehouden werden. De bouw is gefinancierd door het Kampfonds van de AJC. Voor het gebouw ligt een groot openluchttheater. Deze is net als het theater van het Rode Valkennest ontworpen door tuinarchitect G. Bleeker en aangelegd in 1937. In dat jaar werd ook het pand verbouwd. In 2002 is dit gebouw aangewezen als Rijksmonument. Een reden daarvoor was de cultuurhistorische waarde als herinnering aan de sociaal culturele ontwikkeling van de socialistische arbeidersjeugd. Behalve de rijksmonumenten, staan meer

interessante gebouwen op het terrein. Aan de rand staat een villa met een fraaie vormgeving. De villa draagt de naam 'Voorpost'. Bij een groot aantal entrees staan bijzonder vormgegeven hekken die duidelijk samenhang vertonen met de symboliek die gebruikt is op de Paasheuvel. Bij het complex horen ook het Huisje van Koos en de haardplaatsen in de openlucht.

Waardering:

De Paasheuvel is een waardevol ensemble, vanwege het cultuurhistorische verhaal over de socialistische jeugd en de periode van werkverschaffingsprojecten in de periode 1920-1940. Maar ook vanwege de esthetische kwaliteiten van de bebouwing. De samenhang tussen de gebouwen is herkenbaar aanwezig.

DE PAASHEUVEL

HET VERSCHOLEN DORP

Landschapstype

Jong bos

Ensemble

Vier voormalige bosvakken, gescheiden door brandgangen. Drie gereconstrueerde boshutten in bosvak 1, Huize Pas-Op, Pas Op-weg en het gedenkmonument.

Tijd

Tweede Wereldoorlog

Omschrijving

Midden in de Soerelse bossen lag in de Tweede Wereldoorlog een onderduikerskamp. Deze droeg de naam 'Pas Op-kamp', genoemd naar de Pas Op-weg met de daaraan gelegen Huize Pas Op. In het bos lagen 4 bosvakken met 9 boshutten. De vakken waren gescheiden door brandgangen. De hutten waren half ingegraven in de grond. In totaal verbleven 80 tot 100 onderduikers in dit verscholen dorp. De onderduikers werden geholpen en voorzien van voedsel door inwoners van gemeente Nunspeet.

Op 29 oktober 1944 werd het Pas Op-kamp ontdekt door twee Duitse soldaten. Zij hadden een jongen met emmers water een brandgang zien oversteken. Door de geweerschoten waren de onderduikers gewaarschuwd en vluchtten zij het bos in. Na ondervraging ontdekten de Duitsers het Verscholen Dorp en kwamen zij met 100 manschappen het kamp ontruimen. Van de 87 onderduikers werden er 8 opgepakt.

Voor hen is een gedenkmonument geplaatst.

In vak 1 zijn drie hutten gereconstrueerd. In het verleden was het gebied meer begroeid met struiken dan tegenwoordig. Toch geven de hutten een aardig beeld van hoe de onderduikers geleefd hebben in de Tweede Wereldoorlog.

Waardering

Dit ensemble is op het vlak van bebouwing niet authentiek, maar de betekenisvolle plek vertegenwoordigt een belangrijke en ingrijpende periode (WO II) in de cultuurhistorie van Nunspeet.

HET VERSCHOLEN DORP

LANDGOED NOORDERHEIDE

Landschapstype

Jong bos

Ensemble

landgoed met landhuis, ommuurde Engelse tuin, moes- en kruidentuin, sierperk, waterwerken, piramides, dienstwoningen, toegangshekken, zwembad, tennisbaan. Samenspel van bos, heide, water en architectuur op een oppervlakte van 18 hectare.

Tijd

Interbellum, in het bijzonder 1939-1941

Omschrijving

Landgoed Noorderheide is aangelegd in de periode 1939-1941. Oprichter was dhr. D.G. van Beuningen, koopman, industrieel, reder en kunstverzamelaar. Het ontwerp van het landgoed is afkomstig van architect Frits Eschauzier. Het huis heeft twee parallel liggende vleugels aan beide kanten van een binnenhof. Het huis ligt in de beschutting van het bos, maar had aan de andere zijden uitzicht op de heide en op het vijf kilometer verderop gelegen landgoed Stakenberg. Deze zichtlijn is karakteristiek voor ontwerpen van Eschauzier. Ook aan het interieur is professionele zorg besteed.

Van Beuningen is de mede-naamgever van het bekende museum Boijmans-Van Beuningen. De familie schonk een groot aantal schilderijen uit de privé-collectie aan het museum.

Waardering

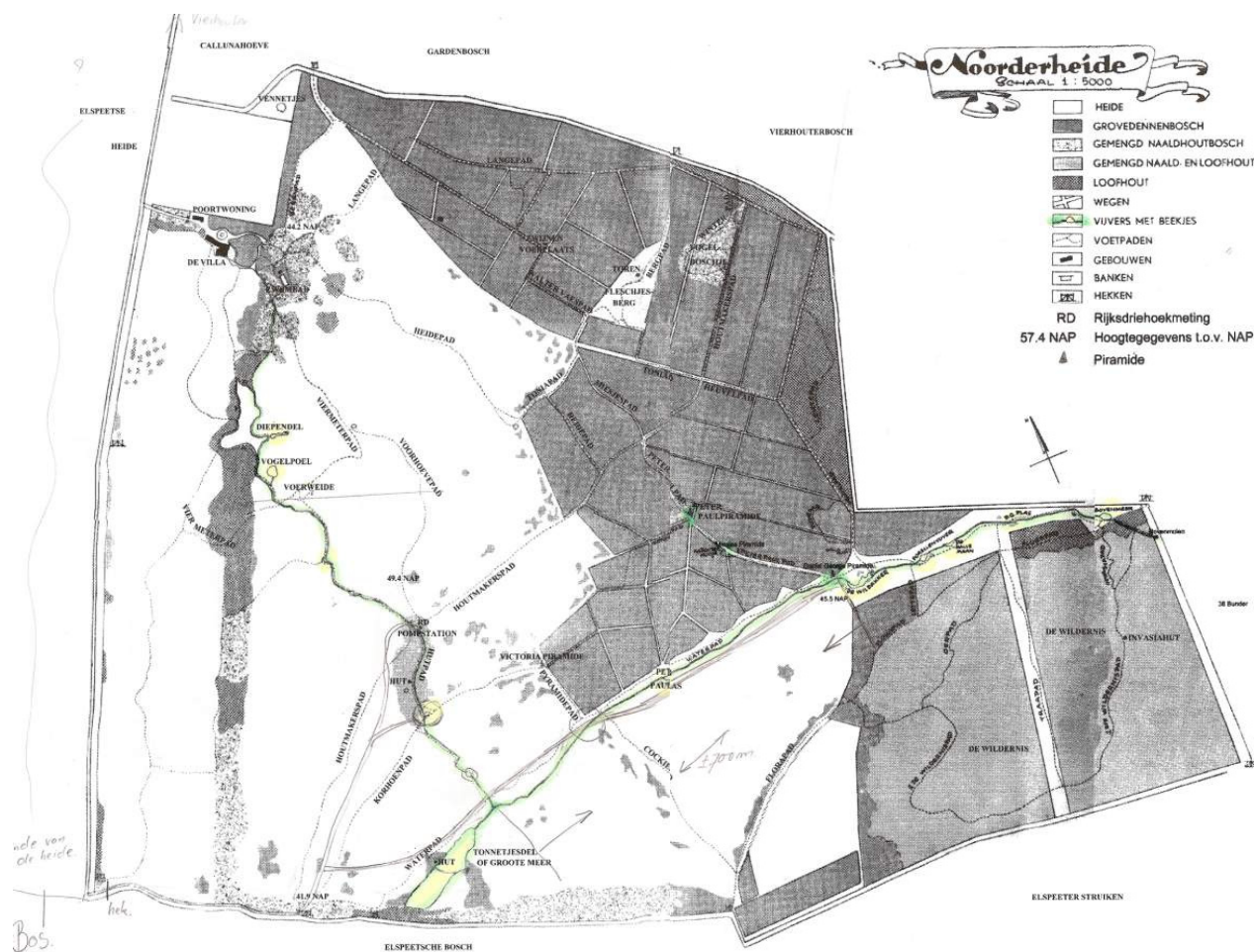
De architectuur van het landhuis is een voorbeeld van een rijk uitgevoerde variant op de Delftse school-stijl uit de jaren '30. Het gebouw met bijgebouwen behoren tot de belangrijkste werken van de architect Eschauzier. Het landhuis met het interieur zijn gaaf bewaard gebleven.

De bebouwing is onderdeel van een groter ensemble met tuinaanleg en verbindingen met het omliggende landschap.

Het landgoed vertegenwoordigt de periode (1850-1940) waarin welgestelden een woonplaats zochten in fraaie landelijke gebieden. Noorderheide is een buitenplaats op de noordelijke Veluwezoom.

Vraag: Het landhuis met tuin is aangewezen als Rijksmonument. Is dit voldoende of zouden de grenzen van het ensemble opgerekt moeten worden?

LANDGOED NOORDERHEIDE

Afb. Kaart van Landgoed Noorderheide.

Afb. Piramides op het landgoed Noorderheide.

4.2.2 B-KLASSE 'KARAKTERISTIEKE ENSEMBLES'

De B-klasse ensembles zijn gebieden waar cultuurhistorisch een interessant verhaal te vertellen is, maar waar de gaafheid, authenticiteit, herkenbaarheid en samenhang minder sterk aanwezig zijn dan in de A-klasse ensembles.

LANDGOED EN RECREATIEPARK STAKENBERG

Landschapstype

Jong bos, landgoedbos, recreatiebos en productiebos.

Ensemble

landgoed met oud landhuis, tuinmanswoning en vakantiebungalows. Gelegen bij productiebos en oude schapendrift.

Tijd

oorspronkelijk ca. 1915, WO I.

Omschrijving

De Stakenberg ligt tussen de Elspeetse heide (west), Schotkamp (zuid) en Stakenbergweg (noordoost). Het is oorspronkelijk een heuvel op de Veluwe. Tot 1900 was dit woeste grond. Vanaf 1910 werden in dit gebied landgoed Refugium en landgoed De Stakenberg aangelegd, beide door welgestelde families.

Landgoed De Stakenberg bestond uit een landhuis, boswoning, beheerderswoning en een tuinmanshuis. Door financiële problemen moest de familie afstand doen van het landgoed. Het boshuis werd eind jaren dertig vervangen door een bungalow en het landhuis werd verhuurd. Vanaf die tijd deed het landhuis dienst als hotel. In de oorlogsjaren is het landgoed in gebruik geweest door de Duitsers. In 1943 is Huize de Stakenberg afgebrand.

Landgoed Refugium werd in 1913 aangelegd naast De Stakenberg. Op dit landgoed stonden vier huizen: 't Stulpje, De Hoeve, Junipera en 't Zonnetje. Het landgoed was net klaar toen de Eerste Wereldoorlog aanbrak. In die tijd werden Belgische soldaten die de grens naar het neutrale Nederland waren overgestoken te werk gesteld op landgoederen als Refugium. Na de Tweede Wereldoorlog verkochten de eigenaren het landgoed. Het werd in gebruik genomen als vakantiepark voor PTT-medewerkers en hun gezinnen. Dit duurde tot 2000.

Waardering

Twee landgoederen met bijzondere verhalen, maar wat overgebleven is, zijn slechts een paar losse onderdelen. Wat nu De Stakenberg heet, is in feite een deel van landgoed Refugium. Huize Stakenberg is verloren gegaan in de jaren '40, de andere drie gebouwen zijn afgebroken en vervangen door nieuwbouw. Van de vier huizen op Refugium is Huis Junipera nog in originele staat terug te vinden. Villa 't Stulpje is onderdeel van het tegenwoordige hotel Hampshire Inn. In het park zijn sporen terug te vinden van het oude landgoed in de overblijfselen van paden en beplanting.

LANDGOED EN RECREATIEPARK STAKENBERG

Afb. Hoofdhuis met in de lage aanbouw met mansardekap een kleine verwijzing naar de vroegere villa 't Stulpje van landgoed Refugium.

Afb. De Hoeve behoorde tot landgoed Refugium. De boerderij is bijna geheel gereconstrueerd in 2003 en staat nu midden in het recreatiepark.

Afb. Huis Junipera herinnert ons aan de stichting van Landgoed Refugium, waar later recreatiepark De Stakenberg is gevestigd.

MENNORODE

Landschapstype

Jong bos

Ensemble

Kerk, hoofdgebouw, schuren, fietshokken.

Tijd

1925

Omschrijving

Bij Elspeet ligt Conferentieoord Mennorode. Op het terrein staat een aantal oudere gebouwen die hun oorsprong te danken hebben aan de oprichting van het broederschapshuis van de doopsgezinde gemeenschap in 1925.

Waardering

Aan de oude gebouwen is veel veranderd. De panden zijn niet gaaf en oorspronkelijk. De historische achtergrond is illustratief voor de eerste helft van de 20ste eeuw waarin de verzuiling onderdeel was van de samenleving. Voor verschillende groeperingen waren aparte gemeenschapshuizen en kampen.

VAKANTIEKOLONIEHUIS ST WILLIBRORD/ PHILADELPHIA

Landschapstype

Jong bos

Ensemble

Kerk, hoofdgebouw

Tijd

1950-1960, wederopbouw

Omschrijving

Voormalig 'koloniehuis'. Dit was in de jaren '50 en '60 een thuis voor 'bleekneusjes' en voor kinderen waarvan de moeder rust nodig had.

Waardering

Naast het tehuis staat de bijbehorende kerk. De gebouwen horen bij elkaar. Behalve de twee gebouwen is weinig te herkennen van de situatie uit de jaren '50 en '60. Aan de gebouwen is de hoofdvorm te herkennen van de oorspronkelijke bouw. Gezien de veranderingen, betreffen dit wellicht eerder karakteristieke dan monumentale panden.

MENNORODE

VAKANTIEKOLONIEHUIS ST WILLIBRORD/ PHILADELPHIA

GROTE EN KLEINE KOLONIE

Landschapstype

Jonge heideontginning

Ensemble

Grote en Kleine Kolonie met wegenpatroon, beplanting, relatie met heidevelden en met Elspeet en de vroeg 20ste eeuwse agrarische bebouwing. Opvallend kenmerk zijn de kalverstallen uit de periode van specialisatie en intensivering in de landbouw.

Tijd

ontginningsboerderijen 1900-1930, wederopbouw 1950-1960 en kalverstallen uit 1960-1990.

Omschrijving

Het karakter van dit relatief jonge landschap is vooral agrarisch, open, kleinschalig en recht. Het opvallende aan dit gebied is het contrast met de omgeving. In het noorden grenst de Grote Kolonie bijvoorbeeld aan de heide op de Schotkamp waar een Celtic Field ligt. In de nabijheid ligt ook de droge Oude Beek waar de eerste bewoning in de gemeente heeft plaatsgevonden. In dit jonge landschap zijn de verschillen duidelijk zichtbaar tussen het oude en het jonge landschap.

Waardering

Door de ontwikkelingen in de landbouw en de daarbij behorende ruimtelijke verandering is het landschap wat dichter bebouwd geraakt met verschillende soorten bebouwing. Dit geeft het gebied een wat rommelig karakter. Wanneer goed gekeken wordt zijn echter veel oorspronkelijke ontginningsstructuren nog in tact. Ook valt de steeds herhalende hoofdvorm van woningen op. Dit gebied vertegenwoordigt de periode waarin de overheid gebieden aanwees waar minder welgestelden een agrarisch bedrijf konden starten. De zogenaamde keuterontginningen op voormalige woeste gronden. De rechte wegen illustreren de planmatige aanleg. De Grote en Kleine Kolonie zijn beeld-ondersteunende gebieden voor de vroeg 20ste eeuwse ontwikkeling van gemeente Nunspeet.

COMPLEX KALVERSTALLEN

Landschapstype

Jonge heideontginning

Ensemble

diverse kalverstallen bij elkaar

Tijd

1960-1990

Omschrijving

De periode van massale schaalvergroting, specialisatie en intensivering in de landbouw is voorbij. Tegenwoordig worden veel kalverstallen, varkensschuren en kippenstallen afgebroken met behulp van speciale regelgeving. De overheid probeert hiermee de verrommeling tegen te gaan en zien kans om op de leegkomende plekken ruimtelijke kwaliteit te realiseren. Het instrumentarium zorgt ervoor dat vele stallen gaan verdwijnen. Bij Elspeet staat nog een groot aantal kalverstallen. Een grote concentratie is te vinden op de kruising Merelweg-Stakenbergerweg Elspeet.

Waardering

De kalverstallen vertegenwoordigen de agrarische ontwikkeling die volgde op de voedseltekorten in de wederopbouwperiode. Dat was niet alleen een landelijke ontwikkeling, maar gold vooral voor de zandgebieden op de Veluwe, Achterhoek, Peel, Gelderse Vallei. Elspeet is een voorbeeld van een Veluws agrarisch dorp waarin de ontwikkeling onderdeel was van de agrarische samenleving in de tweede helft van de 20ste eeuw.

GROTE EN KLEINE KOLONIE

Afb. Het type woningen in de Grote en Kleine kolonie is de 20ste eeuwse opvolger van het hallehuistype dat in de eeuwen daarvoor gebouwd werd. De jonge heideontginningsboerderijen hebben echter een hogere nok- en goothoogte. Het dak is bedekt met dakpannen. Ook de situering verschilt met de voorgangers. De rooilijn van de 20ste eeuwse panden ligt verder van de weg af en de huizen staan op ruime afstand van elkaar in het landschap, met de nok haaks op de weg gericht.

COMPLEX KALVERSTALLEN

OVERIG

In Nunspeet zijn meer plekken aan te wijzen waar objecten, structuren en landschappen in samenhang met elkaar in de omgeving liggen. In deze QuickScan wordt tot slot de aandacht gevestigd op de gebieden:

Het laagland en oude kustgebied met de beken en wegen van hoog naar laag

- Ruimtelijk een fraai gebied waarin de wisselwerking tussen landschapstypen zichtbaar en beleefbaar is.

Grafheuvelcomplexen en het Celtic Field

- Verwijzing naar het rijke prehistorische leven in gemeente Nunspeet.

Landgoed Het Ronde Huis

Landgoed Soerel met leemput

Hulshorsterzand

- Als verwijzing naar de ontbossing en overbegrazing van de heide.

Complex Winkelmankazerne Elspeterweg Nunspeet

- Als verwijzing naar de militaire geschiedenis 1850-2000. Het militair tehuis is een fraai overgebleven pand van dit uiteengevallen ensemble.

Oude Hof, Elspeet, oude bouwlanden

- Een op het eerste oog onbeduidende weg. Hier is echter wel de overgang tussen agrarische en woeste heide zichtbaar en beleefbaar.

‘Links loopt de weg naar den Krommen Weg, gaan we dan rechts dan komen we op de Pol, drie boerderijen recht voor ons. We begrijpen dus, dat we dan een omweg maken. Rechts voert een wegje, dat alleen in den hooitijd bereden wordt, het spoedigst naar zee. Gaan we evenwel vonder recht voor ons over, dan bereiken we door de weilanden heen in een oogenblik de Pol. Misschien zijt ge een weinig bevreesd voor de koeien, die daar in de weide loopen te grazen, doch ik kan u geruststellen, die vrees is ongegrond. Mocht ge de zaak evenwel nog niet goed vertrouwen, dan gaan we rechts en weldra zijn we aan zee. In welken tijd van den zomer men deze wandeling ook doet, ze is altijd prettig; in Mei, als tal van bloemen den weg versieren, als het lentegroen nog niets van zijn frischheid heeft verloren en de hooilanden zich als een bloemtapeet aan ons oog vertoonen, of later, als ze gestoffeerd zijn met hooioppers en er een gezellige drukte heerscht van bontgekleede boerinnetjes en stevige boerenknappen.’

Vit: Geïllustreerde Wandelgids van Nunspeet en Omstreken. Met twee gekleurde wandelkaarten. Harderwijk: Firma I. Wedding. Jaar van uitgave onbekend. Vermoedelijk omstreeks 1880. P 26.

5. WAARDEVOLLE KARAKTERISTIEKE OBJECTEN

5.1 INLEIDING

In gemeente Nunspeet zijn Rijksmonumenten en gemeentelijke monumenten aangewezen. Deze gebouwen zijn voldoende beschermd. Buiten deze selectie, zijn gebouwen en objecten te vinden die vanwege hun hoofdvorm, architectuurstijl of ligging karakteristiek en beeldbepalend zijn voor Nunspeet. In deze QuickScan zijn objecten opgenomen die tijdens het veldwerk en bij eerdere inventarisaties opgevallen zijn omdat zij de kenmerken van een landschapstype versterken. Daarnaast zijn er objecten gesignaleerd die vanwege hun verschijningsvorm bijzonder zijn, of omdat zij een thema binnen de ontstaansgeschiedenis van Nunspeet vertegenwoordigen.

De lijst die in dit hoofdstuk genoemd wordt is niet compleet. De gebouwen geven wel een indicatie van de kenmerkende bebouwing in de gemeente. Zonder de bebouwing zou de zichtbaarheid van de cultuurhistorie in de ruimte verminderen. Ze zijn beeld-ondersteunend en verdienen aandacht bij ruimtelijke ontwikkelingen in de toekomst. Die aandacht kan uitmonden in bescherming van ligging, materiaalgebruik en hoofdvorm, maar de voorbeelden kunnen ook als inspiratiebron dienen voor nieuwe bouwwerken.

HET OUDE KUSTGEBIED

Object	Bebouwing	Landschappelijke ligging
--------	-----------	--------------------------

Strandwallen

Laagland

Bredeweg 49

Hallehuisboerderij 1850-1910. Zadeldak met wolfseind.

Het huis staat met de nokrichting haaks aan de weg. De weg is een oost-west georiënteerde verbindingsweg tussen de bouwlandgordel en het lage kustgebied. De bebouwing en de weg staan in samenhang met elkaar.

Vreeweg 93, Nunspeet

Vareseweg 50	GEEN FOTO BESCHIKBAAR	Staat aan de oost-west georiënteerde weg tussen laagland en hoogland.
Vareseweg 80	GEEN FOTO BESCHIKBAAR	Staat aan de oost-west georiënteerde weg tussen laagland en hoogland
Vareseweg 12-14	GEEN FOTO BESCHIKBAAR	Staat aan de oost-west georiënteerde weg tussen laagland en hoogland
Veelhorsterweg 7 t/m 13		

Object	Bebouwing	Landschappelijke ligging
--------	-----------	--------------------------

Oude bouwlanden – Rug van Wessinge

Bovenweg 93, T-boerderij

T-boerderij met de deel die uitkomt op het erf. De ontsluiting verloopt via het erf.

De boerderij staat aan de rand van de eng, waarvan de andere zijde eindigt bij de Bovenweg.

Bovenweg 99

Bovenweg 14;16

GEEN FOTO BESCHIKBAAR

Kolmansweg 89

Kolmansweg 71

OVERGANGSZONE

Object	Bebouwing	Landschappelijke ligging
--------	-----------	--------------------------

Tussenzone		
Hullerweg 69 Nunspeet	GEEN FOTO BESCHIKBAAR Boerderij	
Hullerweg 64 Nunspeet	 Boerderij Gerrekeshoeve	

Oude bouwlanden – engen

Klarenweg 16, Hulshorst

ZANDGEBIED

Object	Bebouwing	Landschappelijke ligging
--------	-----------	--------------------------

Stuifzand

Heide

Oude bouwlanden – enclaves

Vierhouterweg 37, Elspeet

Hallehuisboerderij 1850-1910. Zadeldak met wolfseind.

Kippenhok, Elspeet

Het kippenhok is gelegen aan de zuidkant van de oude kern van Elspeet, in de driehoek tussen de Staverdenseweg, Oude Garderenseweg en Oude Hof.

Verenigingsgebouw tbv postduivensport, Elspeet		Het verenigingsgebouw staat aan de zuidkant van de oude kern van Elspeet, in de driehoek tussen de Staverdenseweg, Oude Garderenseweg en Oude Hof.
Oude Hof, Molenweg, Elspeet. Molenaarswoning		In de driehoek tussen de Staverdenseweg, Oude Garderenseweg en Oude Hof staat een verscholen complex met molenaarswoning en molen.
Oude Hof, Molenweg, Elspeet. Molenaarswoning		

Object	Bebouwing	Landschappelijke ligging
--------	-----------	--------------------------

Jonge heideontginning

Stakenbergweg 118, Elspeet. Ouder type van het hallehuis in de jonge heideontginning.

Stakenbergweg 149, Elspeet

Stakenbergweg 88, Elspeet

Veenweg 36 Elspeet		
Veenweg 86 Elspeet		
Kleine kolonieweg, Elspeet. Kalverstallen		

Merelweg 50, Elspeet		
Stakenbergweg 23, Elspeet		

Object	Bebouwing	Landschappelijke ligging
--------	-----------	--------------------------

Oude bossen		
Vaassenseweg 5 Elspeet, wederopbouwboerderij		
Apeldoornseweg 89, Elspeet. Jachthuis familie Van Beuningen		Het voormalig jachthuis staat op de overgang van de Elspeter eng naar het Oude Elspeterbos.

Object	Bebouwing	Landschappelijke ligging
--------	-----------	--------------------------

Jonge bossen

Landgoederen

Overig

Elspeterbosweg 118 Vierhouten, Bushalte

Oud militair tehuis
Generaal Winkelman Kazerne

6. KAART CULTUUR- LANDSCHAPPEN EN WAARDEVOLLE ENSEMBLES IN NUNSPEET

TOELICHTING

Op de kaart is het 'oude kustgebied' aangegeven met geel (strandwallen) en lichtgroen (laagland). In het laagland ligt de met roodbruin aangegeven Rug van Wessinge. Roodbruin hoort bij bouwland of eng. Dit zijn de oude akkers die door mensen zijn opgehoogd. Ze liggen vrijwel altijd op flanken van hogere delen in het landschap. Ook hier liggen of lagen de oude akkers op een zandrug in lager gebied.

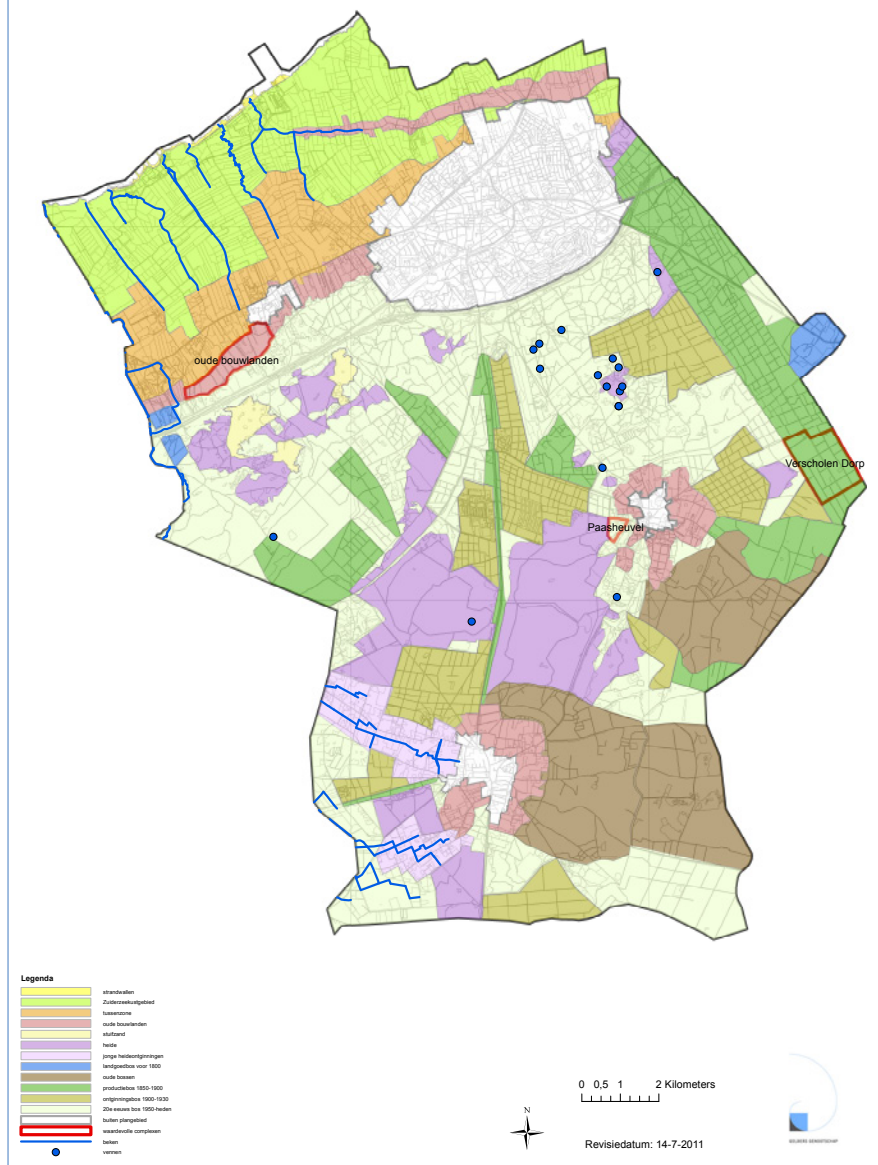
De 'overgangszone', tussen lage en het hoge land is verdeeld in twee delen. Met okergeel ligt tegen het laagland de zogenoemde 'tussenzone'.

Hier komen de langgerekte hoevestroken voor. In dit deel ligt ook de 19de eeuwse Zuiderzeestraatweg. Met roodbruin zijn de bouwlanden aangegeven, die op deze plek in een langgerekte gordel liggen. De gordel ligt parallel aan de voormalige Zuiderzeekust en is gemeentegrensoverschrijdend. Op de gordel zijn nederzettingen ontstaan na de agrarische ontginning in de volle middeleeuwen. Een waardevol ensemble waar dit nog zichtbaar is, ligt bij Hulshorst.

Het 'zandgebied' kent meerdere subcultuurlandschappen. Met lichtgeel zijn de stuifzanden aangegeven. Deze zijn in het verleden uitgebreid en weer ingekrompen. De paarse vlekken geven de heidevelden aan. Ze liggen vooral in het midden van de gemeente, tussen de kernen Nunspeet, Elspeet en Vierhouten. Het lichtere paars geeft de jonge heideontginningen 'Grote en kleine kolonie' aan bij Elspeet. Elspeet zelf heeft net als Vierhouten de roodbruine kleur van oude bouwlanden gekregen. Het gaat in het zandgebied om engcomplexen, ook wel enclaves genoemd, omdat zij als eilanden midden op de Veluwe liggen.

In de bruine vlakken liggen oude loofbossen. Zij liggen aan de bouwland-engen. In het overige gebied komen veel jonge productiebossen voor met naaldbomen en rechte wegen. Verspreid liggen in Nunspeet ook landgoederen die een eigen aanleg kennen. Bijzondere complexen zijn de oude recreatieparken en het verscholen dorp.

Cultuurhistorische landschapsanalyse Nunspeet

7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

7.1 INLEIDING

In deze QuickScan cultuurhistorische waarden in Nunspeet is gekeken naar 1) een indeling in cultuurlandschappen, 2) aanwezige waardevolle ensembles en 3) karakteristieke gebouwen waarvan de hoofdvorm bewaard dient te blijven. In dit laatste hoofdstuk worden de conclusies die voortkomen uit de QuickScan beschreven. Tijdens de uitvoering zijn zaken aan het licht gekomen die nader onderzocht zouden moeten worden voordat een conclusie getrokken kan worden en implementatie in het ruimtelijke ordeningapparaat kan plaatsvinden.

De QuickScan met bijbehorende kaart heeft als doel de cultuurhistorische waarden op te nemen in het nieuwe bestemmingsplan buitengebied. In dit hoofdstuk worden daarom aanbevelingen gedaan voor de implementatie van de eerste bevindingen die uit de QuickScan naar voren zijn gekomen.

7.2 CONCLUSIES

In het cultuurhistorisch verhaal van Nunspeet zijn in hoofdstuk 2 tijdlagen aangewezen waarin belangrijke ruimtelijke ontwikkelingen plaatsvonden. Samen hebben zij gezorgd voor de eigenheid die kenmerkend is voor de gemeente. Als gemeente Nunspeet recht wil doen aan alle ontwikkelingsfasen zal zij bij nieuwe ontwikkelingen rekening moeten houden met de kwalitatieve relictten in het landschap die herinneren aan een tijdlaag.

Tijdlaag	Periode	Kenmerken	Voorbeelden
Prehistorie	Tot 500	- Grafheuvels - oude beeklopen - celtic field - vondsten van nederzettingen	Verspreid in het zandgebied. Met name: Hulshorsterzand, Schotkamp, Elspeterbos, Vierhouterbos, Molenbergweg, Rond Elspeet.
Middeleeuwse agrarische ontginning	500-1500	- Bewoning op hogere delen en flanken: aanleg bouwlanden/ engen	Bouwlandcomplexen (enclaves) Elspeet en Vierhouten
Nieuwe tijd met landgoederen en stuifzanden	1500-1850	- Bouwlandcomplexen - Hoevestroken - Stuifzanden en verplaatsing bewoning naar lager gebied.	Bouwlandengordel Hulshorst-Nunspeet en Bouwlanden op de Rug van Wessinge met hallehuisboerderijen. Hulshorsterzand. Hoevestroken ten noorden van de Zuiderzeestraatweg. Landgoederen Hulshorst, Groeneveld, Soerel.
Ontsluiting en ontwikkeling	1850-1950	- Productiebossen - Stichting landgoederen door welgestelde lieden - Spoorweg - Straatweg en andere verharde wegen - Zorginstellingen - Militaire terreinen - Recreatieparken en pensions - Jonge heideontginning - Zuiderzee wordt Veluwemeer	Zuiderzeestraatweg met boerderijen van omstreeks 1900. Spoorlijn met station Hulshorst. Landgoederen Noorderheide, Stakenberg, Refugium, Ronde Huis. Grote en Kleine Kolonie. Paasheuvel. Mennorode. Vakantiekoloniehuis.
Uitbreiding en agrarische ontwikkelingen	1950-heden	- Ruilverkaveling - Verdwijnen houtsingels en houtwallen - Intensieve veehouderij met grote stallen - Woonwijken - Recreatieparken	Wederopbouwpanen, kalverstallen Elspeet.

7.3 AANBEVELINGEN

Na deze eerste inventarisatie is in grote lijnen bekend geworden welke fysieke kenmerken in het landschap de eigenheid van Nunspeet bepalen. Hoe kunnen die vertaald worden in het bestemmingsplan zodat de eigenheid overeind blijft bij nieuwe ontwikkelingen? Vervolgens wordt in de volgende subparagraaf aangegeven welk onderzoek gewenst is om dieper en concreter inzicht te krijgen in de cultuurhistorische waarden.

7.3.1 CULTUURHISTORIE IN HET BESTEMMINGSPLAN

Cultuurhistorische paragraaf

In het bestemmingsplan moet in een cultuurhistorische paragraaf aangegeven worden op welke wijze de gemeente om zal gaan met de aanwezige cultuurhistorische waarden op en in de grond. Het gaat hier om zowel gebouwen als objecten en structuren. De cultuurhistorie kan worden verwerkt in de toelichting. Het onderwerp hoort thuis in de beschrijving van het plangebied en de omgeving. Hier kan een paragraaf 'eigenheid, ontstaan en ontwikkeling' opgenomen worden. Op uitvoeringsniveau kan een paragraaf cultuurhistorie toegevoegd worden. Deze kan bestaan uit de onderdelen:

1. Analyse

- Algemene visie op het beschermen van cultuurhistorische waarden. Voor Nunspeet kan het hier gaan om het koesteren van de landschappelijke diversiteit en de afleesbaarheid van de landschappelijke kenmerken. Concreet gaat het dan om te kiezen voor de gebiedsspecifieke structuren, elementen en beelddaspecten als uitgangspunt bij nieuwe ontwikkelingen.

- Specifieke beschrijving van de kenmerken van de landschapstypen. Bijvoorbeeld de openheid van de bouwlanden bij Elspeet, Vierhouten, Hulshorst, Nunspeet en de Rug van Wessinge. Hier kan ook vermeld worden dat de gemeente de overgangen tussen landschapstypen zichtbaar wil houden. Een voorbeeld van een waardevolle overgang in Nunspeet is bijvoorbeeld de Bosrand en de eng bij Elspeet.
- Conclusie. Hier kunnen de concrete uitgangspunten vermeld worden.

Bijvoorbeeld:

- Behoud openheid bouwlandenclaves Elspeet en Vierhouten
- Behoud en versterken van de samenhang tussen het laagland, bouwlandengordel en de hogere zandgrond.
- Behoud openheid laagland
- Etc.

2. **Monumenten. Geen bescherming in het bestemmingsplan nodig vanwege eigen beschermingsregime**
3. **Karakteristieke panden**
4. **Archeologische waarden**

Dubbelbestemming cultuurhistorie voor waardevolle ensembles

Voor het beschermen van cultuurhistorische waarden kan de gemeente een dubbelbestemming geven aan de waardevolle ensembles die uit de QuickScan naar voren zijn gekomen. Het gaat hier om: de Hulshorster eng, Bovenweg op de Rug van Wessinge, Recreatiepark De Paasheuvel en het Verscholen Dorp.

VOORBEELD OPNAME ENSEMBLE IN HET BESTEMMINGSPLAN

Gebiedsaanduiding 'Bouwlanden Rug van Wessinge'

In bestemmingsomschrijving van de bestemming waar deze gebiedsaanduiding voorkomt het volgende opnemen:

- de bescherming van de belevingswaarde, ter plaatse van de aanduiding 'vrijwaringszone – Bouwlanden-Rug van Wessinge'

In Algemene aanduidingsregels de volgende regels opnemen:

vrijwaringszone - Bouwlanden-Rug van Wessinge

x.1. Bouwregels

In afwijking van het bepaalde bij de daar voorkomende bestemming(en) geldt ter plaatse van de aanduiding 'vrijwaringszone - Bouwlanden-Rug van Wessinge' dat niet mag worden gebouwd op:

- a. de open bouwlanden die op de begrenzingskaart zijn aangegeven
- b. binnen een afstand van x meter vanaf de karakteristieke en monumentale bebouwing binnen het ensemble
- c. aan de Bovenweg

Deze regels zijn niet van toepassing op bestaande bouwwerken.

x.2. Afwijken van de bouwregels

Met een omgevingsvergunning kan worden afgeweken van:

- het bepaalde in lid x.2. in die zin dat ter plaatse van de aanduiding 'vrijwaringszone - Bouwlanden-Rug van Wessinge' de in de daar voorkomende bestemming(en) genoemde gebouwen en bouwwerken, geen gebouwen zijnde, kunnen worden gebouwd, mits:
- vooraf advies wordt ingewonnen van de Monumentencommissie Nunspeet

Karakteristieke gebouwen

Voor de gebouwen die de gemeente als 'karakteristiek' bestempelt, kan de gemeente in het bestemmingsplan vastleggen dat voor sloop een omgevingsvergunning nodig is.

In de bestemmingsplanomschrijving kan beschreven worden dat de gemeente streeft naar de instandhouding van de karakteristieke hoofdvorm van deze gebouwen.

VOORBEELD DE OPNAME VAN KARAKTERISTIEKE GEBOUWEN IN HET BESTEMMINGSPLAN

Opnemen in bestemmingsomschrijving:

- waarbij, ter plaatse van de aanduiding 'karakteristiek', de instandhouding van de karakteristieke hoofdvorm van gebouwen wordt nagestreefd

x.x Omgevingsvergunning voor het slopen

x.x.1. Vergunningplicht

Voor het slopen van bouwwerken is, ter plaatse van de aanduiding 'karakteristiek' een omgevingsvergunning vereist.

x.x.2. Uitzondering

Het bepaalde in lid x.x.1. is niet van toepassing op werken, geen bouwwerken zijnde, of werkzaamheden, die:

- a. het normale onderhoud betreffen;
- b. reeds in uitvoering zijn op het tijdstip van het van kracht worden van het plan.

x.x.3. Toetsingscriteria

De omgevingsvergunning kan slechts worden verleend, indien:

- a. geen onevenredige afbreuk wordt gedaan aan de karakteristieke hoofdvorm van de bebouwing;
- b. de karakteristieke hoofdvorm niet langer aanwezig is en niet zonder ingrijpende wijzigingen aan het gebouw kan worden hersteld;
- c. de karakteristieke hoofdvorm in redelijkheid niet te handhaven is;
- d. het delen van een gebouw of bijgebouwen betreft, die op zichzelf niet als karakteristiek vallen aan te merken, en door sloop daarvan geen onevenredige aantasting van de karakteristieke hoofdvorm plaatsvindt.

Bron: <http://www.cultureelerfgoed.nl/> Handreiking Erfgoed en Ruimte

7.3.2 NADER ONDERZOEK

Bij een QuickScan gaat het om voor-inventarisatie, een analyse in vogelvlucht op basis van oud kaartmateriaal, veldwerk en beschreven bronnen. De globale lijnen komen hierdoor in beeld. Tijdens het werk zijn plekken gevonden die de nieuwsgierigheid gewekt hebben voor nader onderzoek. Op voorhand was niet te zeggen dat deze plekken waardevol genoeg waren voor bescherming via het bestemmingsplan. Een uitgebreidere verkenning door bijvoorbeeld archiefbezoek, het raadplegen van meer bronnen en uitgebreid veldwerk kan hierover uitsluitsel geven. In deze paragraaf worden de plekken genoemd die waarvan de cultuurhistorische waarde na nader onderzoek bepaald kan worden.

Ensembles

'Nunspeet aan zee' De Oude Pol, Polsmaten en Bad Hoophuizen

De Zuiderzee heeft grote betekenis gehad in de geschiedenis van Nunspeet. In de eerste verkenning zijn geen duidelijk zichtbare aanwijzingen gevonden voor het oude 'Nunspeet aan zee'. Toch valt te verwachten dat er oude huisplaatsen te vinden zijn, badplaatsen en sporen van havenplaatsen.

'Het 20ste eeuwse lustoord Noorderheide'

Landgoed Noorderheid is deels Rijksmonument. Naar verwachting vallen elementen buiten de rijksbescherming die ook behoren bij het ensemble. Het terrein is echter niet openbaar en is daarom niet uitgebreid onderzocht.

De Waskolk

De klankbordgroep noemde de Waskolk en het voormalige terrein van het studentenkamp met eiken en wallen. Dit gebied is nog niet bezocht.

Historische structuren

Historische structuren waren geen onderdeel van de QuickScan. Dit is een groot gemis. In Nunspeet liggen vele historische structuren die de landschappen typeren maar die ook landschappen verbinden met elkaar. Een aantal oude wegen zoals karrensporen en oude Hanze- en Hessenwegen bevatten een esthetische waarde waardoor zij als kwaliteitslijnen aan te merken zijn. In Nunspeet zou een inventarisatie van historische structuren veel lijnen kunnen opleveren die belangrijk zijn en kansen bieden bij recreatieve, infrastructurele en andere ruimtelijke ontwikkelingen.

De historische lijnen kunnen tevens inzicht geven in de ontstaansgeschiedenis. Langs oude lijnen hebben namelijk vaak ontwikkelingen plaatsgevonden. Langs de Zuiderzeestraatweg staan bijvoorbeeld een groot aantal boerderijen die gebouwd zijn na de aanleg van de straatweg.

Te verwachten historische structuren

- Karrensporen op de heide. Bijvoorbeeld op de Schotkamp en bij de Kleine Kolonie
- Oude verbindingswegen. Bijvoorbeeld de Oude Zwolseweg
- Hessenwegen
- Hanzewegen
- Ontginningswegen. Bijvoorbeeld de Bovenweg
- Straatwegen. Bijvoorbeeld de Zuiderzeestraatweg-Harderwijkerweg-Elburgerweg
- Hooiwegen in het laagland. Bijvoorbeeld de Varelsesweg
- Spoorlijn Utrecht-Kampen 1863-1865. Station Nunspeet en station Hulshorst. Halte Nieuw Groeneveld.

Inventarisatie karakteristieke panden, objecten

In deze QuickScan zijn de karakteristieke panden genoemd die voortkwamen uit eerdere inventarisaties, aangevuld met ontdekkingen tijdens veldwerk. Voor een gedegen lijst, is veldwerk nodig waarbij alle oudere straten bezocht worden aan de hand van een verwachtingenlijst. De verwachtingen kunnen inzichtelijk worden door oud kaartmateriaal te vergelijken met de huidige bebouwing.

Gebiedsbeschrijving Nunspeet

Door deze en andere inventarisaties op cultuurhistorisch vlak is een aantal specifieke kenmerken van Nunspeet in beeld gekomen. Voor een gemeente waar het toerisme een belangrijke bron van inkomen is, is het aan te bevelen om alle verkregen en voor handen zijnde kennis te bundelen in een uitgebreide gebiedsbeschrijving of cultuurhistorische atlas. Wanneer de beschrijving op een gedegen, toegankelijke, transparante en visueel aantrekkelijke manier uitgevoerd wordt, kan het document veel opleveren voor de gemeente. Te denken valt aan een duurzame basis voor structuurvisies en bestemmingsplannen, maar ook voor flankerend beleid (recreatie, economie, landbouw, natuur, etc.). De kennis kan inspiratie bieden voor het versterken van de ruimtelijke kwaliteit en eigenheid en een mooi en interessant document kan bewoners en bezoekers enthousiast maken om met zorg om te gaan met hun omgeving.

7.3 TOT SLOT

'Het gezicht naar de zijde, waar Nunspeet ligt, is inderdaad ook verrukkelijk; vlak voor u de hooilanden, dan eenige boerderijen, alle half tussen de bomen verscholen, ginder het torentje van Nunspeet en langs den horizon de hooge heuvels en bosschen der Veluwe!'

Deze passage komt uit een 19de eeuws wandelgidsje van 'Nunspeet en omstreken'.

De auteur was zo te lezen enthousiast over de schoonheid van Nunspeet met haar hooilanden, boerderijen, kerktorens, heuvels en bossen. Ook nu wordt het landschap gewaardeerd, getuige de hoeveelheid toeristen die naar de gemeente komen. Om die kwaliteit van Nunspeet overeind te houden, zal de gemeente zorgvuldig om moeten gaan met de waarden uit het verleden en heden. Opname van de waarden in de ruimtelijke ordening biedt daarvoor de mogelijkheden.

8. BRONNEN

Gemeente Nunspeet (2011), *Ommetjes Nunspeet. Over Velden en Kampen 13 km.*

Gelders Genootschap (1992), *Historisch-ruimtelijke karakteristiek van de gemeente Nunspeet.* Arnhem: Gelders Genootschap.

Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000. Kaartblad 27, Noord-oost Veluwe Epe vaassen Elburg. - Wageningen; Haarlem: Stichting voor bodemkartering; Rijks Geologische Dienst, 1979.

Goossens, E. (2010), RAAP-Rapport 2097. *Archeologische monumentenzorg in de gemeente Nunspeet.* RAAP Archeologisch Adviesbureau BV.

Kwant, P. (2009) *Stakenbergers vertellen over Stakenberg of Hoe de Stakenberg weer natuur werd.*

Marle E.M. van (1985), *Oude prentkaarten vertellen over Nunspeet, Vierhouten en Hulshorst.* Nunspeet: Osinga Boekhandel, 1985

MSP Gelderland. *Indicatieve lijst gemeente Nunspeet (1998),* Arnhem: Gelders Genootschap

Renes, H. (1994), *Bossen en buitenplaatsen. In: Jonge landschappen 1800-1940.* Utrecht: Uitgeverij Matrijs. P 39-40.

Dhr. P. Kwant

Dhr. L. Leeftang

www.landgoednoorderheide.nl

<http://www.cultureelerfgoed.nl/handreikingerfgoedenruimte>

